

Een nieuwe fase

“D66 staat weer als een huis. Maar dat huis moet verder worden versterkt, zodat het ook een stevige storm zonder noemenswaardige schade doorkomt.”¹ (Partijvoorzitter Van Engelshoven tijdens het partijcongres op 5 november 2011)

REORGANISATIE PARTIJSTRUCTUUR

Terug naar het voorjaar van 2010. Het gaat goed met D66, de partij heeft meer leden dan ooit en koerst af op een mooie verkiezingswinst op 9 juni. Sinds het ‘rampjaar’ 2006 is er veel gebeurd. De partijorganisatie is grondig hervormd, er is veel geïnvesteerd in talentontwikkeling en opleidingen, de uitstraling van de partij is verbeterd door een professionelere aanpak van de marketing, een nieuwe huisstijl en eenduidigheid in de communicatie. Het bestuur spreekt van een “cultuuromslag” die in de partij heeft plaatsgevonden.² Meer dan ooit is er bij de democraten sprake van centrale sturing: de politieke lijn wordt door de partijleider bepaald en vanuit een sterk landelijk bestuur worden de organisatorische kaders uitgezet. Zowel de politieke lijn als de strakkere organisatie worden door de van oudsher altijd licht anarchistische democraten geaccepteerd. Programmatisch heeft D66 zich ontwikkeld van “pragmatische ideeënpartij” naar een partij met een expliciete en gefundeerde sociaal-liberale agenda. De vijf ‘richtingwijzers’ vormen de rode draad in het gedachtegoed van de partij en er ligt een gedegen partijprogramma, dat richtinggevend is voor de stellingname van de partij in de komende jaren. Het resultaat mag er zijn: vier jaar nadat de partij op de afgrond afstevende, staat D66 weer op de kaart. De partij wordt weer als een relevante politieke factor gezien.

Als vereniging is D66 enorm gegroeid: van een kleine 8.500 leden in 2007 naar ruim 21.000 in 2010. En dat is te merken: congressen worden bezocht door grote hoeveelheden nieuwe leden, op lokaal niveau zijn duizenden enthousiaste D66’ers actief. De democraten hebben drie zetels in het Europees Parlement, meer dan 560 gemeenteraadsleden en ruim

honderd wethouders. Na de Tweede Kamerverkiezingen zullen daar tien zetels in de Tweede Kamer bijkomen. Maar met de verkiezingen in het vooruitzicht wordt achter de schermen al vooruit gekeken naar de periode daarna. Dat wordt immers de periode waarin de winst moet worden vastgehouden en waarin de wederopbouw van de partij zoals die de afgelopen jaren gestalte heeft gekregen, moet worden geborgd. In de zomer van 2010 stelt het landelijk bestuur van D66 daarom de strategische prioriteiten vast voor de periode 2010-2014. Wat is de ambitie van D66 voor de komende vijf jaar, waar moet D66 in 2014 staan en welke prioriteiten moeten gesteld worden om die ambitie waar te maken? Het formuleren van de ambities en prioriteiten markeert een nieuwe fase voor de partij.

In de missie die het landelijk bestuur voor de periode tot 2014 formuleert, wordt D66 getypeerd als een “vernieuwende voorhoede” die voldoende “massa en slagkracht” moet ontwikkelen om “een invloedrijke maatschappelijke beweging” te vormen die op professionele wijze mobiliseert, agendeert en realiseert. Om deze ambitieuze missie te realiseren, zijn volgens het bestuur vijf randvoorwaarden nodig: een herkenbaar en realistisch inhoudelijk verhaal, een partijkader met kwaliteit en continuïteit, betrokken leden, sympathisanten en kiezers, een sterke organisatie voor de gehele vereniging en een communicatiebeleid dat zorgt dat D66 herkenbaar is en aanspreekt.³ Ook inhoudelijk moet er volgens het landelijk bestuur nog een slag worden gemaakt. Vooral op lokaal en regionaal niveau moet het sociaal-liberale gedachtegoed door het gedrag van D66-bestuurders in de praktijk nog herkenbaarder worden. Daarvoor wordt training en coaching en bijvoorbeeld begeleiding bij collegeonderhandelingen noodzakelijk geacht.⁴ Op het voorjaarscongres in 2012 zal het landelijk bestuur met concrete voorstellen komen om de geformuleerde ambities invulling te geven.

De enorme groei die D66 sinds 2006 heeft doorgemaakt, maakt ook de zwakke kanten van de partijorganisatie zichtbaar. Tijdens de wederopbouw van de partij zijn overal in het land meer dan honderd nieuwe D66-afdelingen opgericht. Het totaal aantal afdelingen is gestegen van 166 naar 268. In veel kleine afdelingen is het organisatorisch draagvlak beperkt: Begin 2010 heeft bijna de helft (126) van de D66-afdelingen minder dan dertig leden. Er zijn 102 middelgrote afdelingen met dertig tot honderd leden, de overige veertig hebben meer dan honderd leden (waarvan er vier meer dan duizend leden tellen). Of een afdeling dertig leden of driehonderd leden heeft, maakt veel uit: zowel voor de financiën als wat betreft het potentieel aan actief kader. In het verleden zijn veel afdelingen kwetsbaar gebleken. Schommelingen in de populariteit van D66 en de daarmee gepaard gaande veranderingen in ledenaantal en zetelaantal in de gemeenteraden, hebben er nogal eens voor gezorgd dat afdelingen in een ‘winterslaap’ belandden, gebrekkig functioneerden of helemaal werden

opgeheven. Toch komen echt kleine afdelingen nu minder vaak voor dan vroeger. Op een aantal plaatsen in het land zijn D66-afdelingen de afgelopen jaren op eigen initiatief samenwerkingsverbanden aangegaan om de krachten te bundelen, bijvoorbeeld in Parkstad Limburg, de Geldersche Vallei (Ede/Wageningen/Barneveld) en Pijnacker-Nootdorp & Lansingerland. Het landelijk bestuur is vooral te spreken over de wederzijdse ondersteuning en kennisuitwisseling die dergelijke samenwerkingsverbanden tot gevolg hebben.⁵ Doordat kennis en ervaring in kleine afdelingen snel verdwijnt, werd in het verleden vaak 'opnieuw het wiel uitgevonden'.⁶ Dat ligt overigens niet alleen aan de grootte van de afdelingen, maar ook aan de opbouw van het ledenbestand. Sinds de wederopbouw van de partij begon zijn er veel nieuwe leden voor de partij actief geworden, maar die ontbreekt het vaak aan ervaring. Anno 2010 is bovendien de helft van alle leden korter dan twee jaar lid.⁷ Van de inmiddels 563 raadsleden en meer dan honderd D66-wethouders heeft ruim zeventig procent geen ervaring in politieke functies.⁸ Onervarenheid speelt overigens niet alleen op decentraal niveau: ook het grootste deel van de Tweede Kamerfractie is nieuw in de landelijke politiek.

Een ander knelpunt in de partijorganisatie dat zichtbaar wordt, is de groei van de hoeveelheid communicatielijnen en het beroep dat vanuit de afdelingen op het partijbestuur en het Landelijk Bureau wordt gedaan op het gebied van ondersteuning, ledenadministratie, campagneactiviteiten en dergelijke. Dit is voor het partijcongres in november 2009 aanleiding geweest om het landelijk bestuur te vragen de contacten tussen het landelijke niveau en de decentrale geledingen in de partij te verbeteren.⁹ Maar het Landelijk Bureau is beperkt in omvang en de 'span of control' is eigenlijk te groot.¹⁰ De groei van de partij maakt meer communicatie en een goede afstemming noodzakelijk, maar het landelijk bestuur acht de structuren daarvoor ontoereikend.¹¹ De mogelijkheden van de partijtop om de achterban te bereiken zijn beperkt, de communicatielijnen zijn niet helder en overleg en afstemming vindt vaak ad hoc en ongestructureerd plaats. Het landelijk bestuur ziet dit als een afbreukrisico voor de slagkracht van de partij, die de wens om D66 neer te zetten als herkenbare, daadkrachtige en invloedrijke politieke beweging in de weg zou kunnen staan.¹²

Tijdens een 'heisessie' in januari 2010 heeft het landelijk bestuur om deze redenen besloten dat de organisatie van D66 aandacht behoeft. Deze keer gaat het niet zozeer om professionalisering, maar om de structuur van de almaar groeiende vereniging. "Het huidige organisatiemodel voldoet niet meer", zo luidt de conclusie van het partijbestuur, dat in de eerste plaats kijkt naar de organisatie van de partij op decentraal niveau.¹³ Het doel dat het landelijk bestuur met de reorganisatie voor ogen heeft, is "een organisatiestructuur waarin afdelingen voldoende tot hun recht komen, de rol van de regiobesturen wordt opgehelderd, communicatie zo

efficiënt mogelijk verloopt, ondersteuning vanuit het landelijk bestuur zo goed mogelijk wordt vormgegeven en optimaal gebruik wordt gemaakt van kennisuitwisseling en schaalvoordelen. Hiermee zal de slagkracht, efficiëntie en stabiliteit van D66 worden bevorderd.”¹⁴

Van oudsher is D66 op drie niveaus georganiseerd: behalve de landelijke partijorganisatie zijn er regio's op provinciaal niveau en afdelingen op lokaal niveau. Deze structuur is sinds de oprichting van D66, bijna 45 jaar geleden, ongewijzigd. De plannen die het landelijk bestuur in het voorjaar van 2010 ontwikkelt, en waarbij de partijstructuur op decentraal niveau op de schop gaat, kunnen dan ook – naar D66-maatstaven – met recht revolutionair worden genoemd. Het bestuur werkt vier scenario's uit. In het eerste scenario is sprake van een hiërarchische sturing binnen de partij, waarbij de partijtopy veel invloed krijgt op de hele partij, ook regionaal en lokaal. Als nadeel van dit scenario wordt genoemd dat het de vrijheid van regio's en afdelingen beperkt en dat het model sterk afwijkt van de democratische traditie binnen D66. In het tweede scenario krijgen de regio's (de D66-afdelingen op provinciaal niveau) een centrale rol. In plaats van de landelijke partijorganisatie gaan de regio's de lokale afdelingen ondersteunen. Nadeel bij dit model is de verwachte toename van de interne bureaucratie en het is de vraag of het de gewenste verbeteringen oplevert. Scenario drie voorziet in een zogenoemde “collectieve standaardisatie”. Landelijk worden dan de kaders vastgesteld waaraan afdelingen hun eigen invulling kunnen geven. Net als bij het eerste scenario is er ook in dit model weinig ruimte voor creativiteit op lokaal niveau en is een grote landelijke partijorganisatie nodig. Het vierde scenario gaat het verst: in dit scenario worden de regio's als middelste bestuurslaag in de partij geschrapt. De partij kent dan nog maar twee lagen: de landelijke organisatie en veertig tot tachtig “(boven)lokale kernen”, die verantwoordelijk zijn voor alle politieke en verenigingstaken op decentraal niveau. Dit model wordt gezien als het meest effectief om de “slagkracht aan de basis” van de partij te versterken en wordt dan ook als “vertrekpunt” genomen.¹⁵

Partijvoorzitter Van Engelshoven kondigt de plannen voor de reorganisatie aan op het voorjaarscongres in 2010. “Het liefst zouden we dat intensieve contact met alle afdelingen hebben. Maar 268 zijn er dan een beetje veel. Dat mag wat minder”, houdt Van Engelshoven de leden voor. “Er is geen enkele noodzaak voor iedere gemeente een eigen afdeling te hebben. En minder afdelingen betekent meer communicatie, meer professionaliteit.”¹⁶ De bedoeling is om op het najaarscongres in 2010 een uitgewerkt plan aan de leden voor te leggen. Het landelijk bestuur vindt het belangrijk dat de beoogde reorganisatie in de tussenliggende periode draagvlak krijgt binnen de partij. De aankondiging dat er een reorganisatie aan zit te komen, leidt aanvankelijk “niet tot aanzienlijke weerstand”,

waaruit het bestuur concludeert dat er “voldoende openheid en enthousiasme” bestaat om de organisatie van D66 te herzien.¹⁷ Maar bij de regio’s en afdelingen blijkt meer weerstand te bestaan tegen een nieuwe partijstructuur, dan het bestuur aanvankelijk denkt. Van Engelshoven: “Mijn ideaalbeeld was: veel minder afdelingen, waarmee je veel beter rechtstreekse lijnen kunt onderhouden. Met de G36 (de 36 grootste D66-afdelingen – MvdL) werkt dat, maar dat kan niet met veel meer afdelingen. Maar er wordt in de partij heel verschillend over gedacht.” De plannen van het landelijk bestuur blijken niet haalbaar. “Je kunt het wel willen, maar je krijgt het op het congres niet voor elkaar”, moet Van Engelshoven erkennen. “Soms moet je accepteren dat je niet altijd je zin krijgt en dat de vereniging er anders over denkt.”¹⁸ In de loop van 2010 besluit het bestuur de beoogde nieuwe partijstructuur niet in één keer door te voeren, maar afdelingen te stimuleren om zelf naar opschaling tot grotere, boven-lokale afdelingen toe te werken. Dit is ook de strekking van de resolutie ‘Naar een (ver)bindende vereniging’, die op het voorjaarscongres op 28 mei 2011 wordt aangenomen. Daarin wordt gesteld dat “gezien de impact die grotere en goed georganiseerde afdelingen maatschappelijk en politiek kunnen maken, het van groot belang is voor D66 als partij en vereniging om het aantal (politiek actieve) afdelingen te laten (door) groeien naar zelfvoorzienende afdelingen”, maar dat het – gezien de verschillen in organisatiegraad van de afdelingen – “van belang is dat dit proces zoveel mogelijk aan de basis vorm krijgt.” De leden steunen deze lijn en stemmen ermee in dat de groei van de afdelingen actief zal worden gestimuleerd en ondersteund.¹⁹ Van Engelshoven: “We zetten wel het beeld neer van waar we naartoe willen, maar meer als een soort groeimodel. De G36 worden de zelfvoorzienende afdelingen en voor de andere afdelingen gaan de regio’s een belangrijkere rol spelen. De regio-besturen hebben traditioneel een zwakke bezetting in de partij en geen ervaring met coaching en sturing op de kleinere afdelingen, dus daar moet nog wel een slag gemaakt worden. We blijven het stimuleren, we hebben ook allerlei incentives, maar ik ben bang dat het nog heel wat jaren gaat duren.”²⁰

ÈCHTE LIBERALEN

De conservatieve koers van de VVD en de totstandkoming van het kabinet-Rutte brengt een deel van de aanhang van de VVD ertoe om over te stappen naar D66. Op het landelijk bureau van D66 is goed merkbaar dat voormalige VVD’ers, maar ook andere kiezers zich zorgen maken over de samenwerking van VVD en CDA met de PVV. Op het moment dat de vorming van het kabinet rond is, krijgt D66 er binnen enkele dagen ruim 300 nieuwe leden bij.²¹ Partijvoorzitter Van Engelshoven: “Er zijn binnen

het liberalisme verschillende stromingen. Er zijn progressieve en sociaal-liberalen, maar ook conservatieve. De laatste jaren heeft de VVD haar gedachtegoed met zo veel conservatisme aangelengd dat ik er nauwelijks liberalisme meer in herken. Welke liberaal regeert nu met partijen als de SGP en de PVV? De één vindt vrouwen minderwaardig, de ander islamitische Nederlanders. D66 ziet mensen als individu. Dat zou een centrale waarde in alle vormen van liberalisme moeten zijn.” D66 speelt handig in op de toenemende sympathie die de partij onder voormalige VVD-kiezers heeft. Op 7 oktober (omstreeks de totstandkoming van het kabinet-Rutte) houdt de partij onder het motto ‘Èchte liberalen: word lid!’ een grote ledenwerfactie met advertenties in *NRCnext*, *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant* en *Metro*.

Niet alleen gewone leden en sympathisanten van de VVD stappen over. Ook prominente VVD'ers zetten publiekelijk de opvallende stap om – na een jarenlange carrière binnen de VVD – hun lidmaatschap van die partij op te zeggen en zich bij D66 aan te sluiten. In februari 2010 heeft oud-VVD-leider Joris Voorhoeve als eerste bekend gemaakt dat hij (al in juni 2009) lid is geworden van D66. Voorhoeve voelt zich steeds minder thuis bij de VVD en is het niet eens met het standpunt van de VVD om het budget voor ontwikkelingshulp te halveren. Ook kan hij zich niet vinden in de eurosceptische houding van de partij waaraan hij van 1986 tot 1990 leiding heeft gegeven en waarvoor hij in het eerste paarse kabinet minister van Defensie was. Het is niet de eerste keer dat Voorhoeve lid is van D66: hij was dat ook in de beginjaren van de partij, van 1969 tot 1971. Hoewel hij aanvankelijk ook lid blijft van de VVD, stemt hij bij de Tweede Kamerverkiezingen in juni 2010 op D66. Voorhoeve vindt het “onbegrijpelijk” dat de VVD de PVV niet wil uitsluiten als coalitiepartner. Nadat het kabinet van CDA en VVD met gedoogsteun van de PVV tot stand is gekomen, besluit Voorhoeve zijn lidmaatschap van de VVD op te zeggen.²² Twee weken later zegt ook een andere prominente VVD'er zijn lidmaatschap op. Ook voormalig VVD-Europarlementariër en oud-staatssecretaris Gijs de Vries stapt over naar D66. Voor De Vries is de samenwerking tussen de VVD en de PVV de reden om zijn oude partij vaarwel te zeggen: “De keuze van de VVD voor een kabinet dat rust op de PVV acht ik onverenigbaar met de uitgangspunten en idealen die ik twintig jaar lang in politieke functies namens de VVD heb uitgedragen,” aldus De Vries. Volgens De Vries is het “in strijd met het landsbelang en principieel onjuist om een intern ondemocratische partij die discriminatie bepleit en xenofobie mobiliseert te belonen met politiek macht.”²³

LIQUIDITEITSPROBLEMEN

Of het ledenaantal nu een positief of een negatief beeld vertoonde, de financiële situatie van D66 is door de jaren heen vrijwel voortdurend ontoereikend geweest. Net als veel andere partijen is de vereniging D66 in financieel opzicht kwetsbaar, omdat ze niet beschikt over een substantieel eigen vermogen. De partij is voor een belangrijk deel afhankelijk van contributies en giften, naast de subsidie die van overheidswege wordt verstrekt. Die subsidie is afhankelijk van het aantal zetels in de Tweede Kamer. Door de sterke schommelingen in het aantal zetels dat D66 in het verleden heeft behaald, is de overheidssubsidie geen constante inkomstenbron. Nadat een sterke daling van de subsidie in 1982 al eens voor financiële problemen heeft gezorgd, heeft de geleidelijke daling van het zetelaantal van D66 vanaf 1994 de begroting van de democraten opnieuw onder druk gezet, met diverse reorganisaties tot gevolg. Vanaf november 2006 heeft D66 maar drie zetels in de Tweede Kamer, een halvering ten opzichte van de periode daarvoor, en dat betekent ook de helft minder subsidie. Bovendien is er een bezuiniging van tien procent op de subsidie voor politieke partijen doorgevoerd. Tegelijkertijd heeft de partij een aantal forse investeringen voor de lange termijn gedaan. Dit alles heeft vergaande gevolgen: terwijl de D66 in politieke zin opbloeit, gaat de vereniging langs de financiële afgrond.

Als het landelijk bestuur eind 2008 de jaarrekening bespreekt, staat D66 er financieel gezien nog "gezond" voor, al is het budget wel uitermate krap. De jaarlijkse begroting van de partij bedraagt ongeveer 1,6 miljoen euro (voor driekwart bestaande uit contributies, giften en afdrachten, een kwart subsidie) en dat is eigenlijk te weinig voor een partij die zo sterk groeit.²⁴ De investeringen in onder meer de scouting en opleiding van talent kosten veel geld en ook de kosten voor de nieuwe ledenadministratie en de kosten van de vernieuwde website zijn hoger uitgevallen dan verwacht. Hierdoor kan er minder geld apart gezet worden om te sparen voor de volgende verkiezingen. "De liquiditeit van D66 is de komende jaren een groot aandachtspunt," waarschuwt de financiële commissie van de partij.²⁵ Het partijbestuur vindt dat niet acceptabel. Met de verkiezingen in 2010 in het vooruitzicht moet de partij meer financiële armslag creëren. Hoewel door het stijgende aantal leden de contributieinkomsten in 2009 waarschijnlijk al hoger zullen uitvallen, besluit het bestuur ook tot een contributieverhoging. De minimale contributie wordt verhoogd van veertig euro naar zestig euro per jaar.²⁶ Daarnaast wordt nog een ander besluit genomen: D66 zal het 2004 gekochte pand aan de Laan van Meerdervoort verkopen. De partij verhuist naar een nieuw onderkomen, een huurpand, aan de Hoge Nieuwstraat, op een steenworp afstand van het Binnenhof.

Maar deze maatregelen zijn nog onvoldoende om de ambities van de groeiende partij te realiseren. Het bestuur berekent dat D66 tussen 2011 en 2013 eigenlijk 1,2 miljoen euro extra nodig heeft. Partijvoorzitter Van Engelshoven: "We gaven meer geld uit dan in een behoorlijke bedrijfsvoering verantwoord was, omdat we vonden dat die investering nodig was. We deden enorme investeringen in de professionalisering, omdat zich dat later terugbetaalt. Als we het niet hadden gedaan, waren we er misschien niet meer geweest."²⁷ Het landelijk bestuur realiseert zich dat het bouwen aan een stabiele, professionele organisatie geld kost en dat fondsenwerving de komende jaren van groot belang zal zijn.²⁸ Via gerichte fondsenwerving zal worden geprobeerd om naast contributie-inkomsten en subsidie een derde geldstroom te creëren, waarmee het budget van de partij met een kwart toeneemt. Het enige nadeel van dit plan is dat fondsenwerving niet alleen geld oplevert; als je het professioneel wilt aanpakken, kost het ook geld. Niettemin wordt toch besloten een medewerker aan te trekken die zich speciaal met fondsenwerving zal gaan bezighouden.²⁹

De inspanningen lijken te lonen. Door de toename van het aantal leden stijgen de contributie-inkomsten in de eerste helft van 2009 fors en ook de fondsenwerving genereert extra inkomsten.³⁰ Maar het is niet genoeg. In september 2009 meldt penningmeester Menno Witteveen dat het eigen vermogen van D66 in 2010 zal dalen "tot bijna nihil". In het lopende begrotingsjaar investeert D66 60.000 euro meer dan ze afschrijft. Om te voorkomen dat de kasstroom al te negatief uitvalt, zal worden gekeken waar besparingen mogelijk zijn.³¹ In de zomer van 2010 wordt opnieuw duidelijk dat de financiële situatie van D66 niet bepaald rooskleurig is. Bij het opmaken van de jaarrekening over 2009 blijkt dat er een negatief resultaat van ruim 177.000 euro is geboekt. Witteveen verwacht dat het resultaat over 2010 nog negatiever zal zijn.³² De vervroegde Tweede Kamerverkiezingen slaan namelijk een gat in de begroting, waardoor aanvullende financiering ter grootte van twee tot drie ton extra nodig is.³³ Dat is althans de prognose in het voorjaar van 2010. In september luidt Witteveen de noodklok over de financiële situatie van D66. Het verlies van 177.000 euro in 2009 is nog niets vergeleken met het tekort dat in 2010 dreigt te ontstaan. De verkiezingscampagne voor de gemeenteraden, de onvoorziene campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen, de opleiding van raadsleden, wethouders en kandidaat-Tweede Kamerleden en (vanwege het verkiezingsjaar) de dubbele afdracht aan de afdelingen, hebben hun sporen nagelaten. De penningmeester constateert met grote bezorgdheid dat "de financiële positie van de partij op landelijk niveau volledig is uitgehold". In totaal geeft D66 in 2010 maar liefst 860.000 euro meer uit dan dat er binnenkomt.³⁴ Hierdoor heeft de partij een acuut liquiditeitsprobleem en is ze genoodzaakt om een tijdelijke lening af te

sluiten om aan de financiële verplichtingen te kunnen voldoen. Met deze lening moet de periode worden overbrugd tot eind november. Tot dat moment krijgt D66 nog subsidie op basis van de drie zetels die de partij tot 9 juni in de Tweede Kamer had. Vanaf november wordt die subsidie gebaseerd op de huidige tien zetels. Witteveen verwacht verder dat de contributie-opbrengsten verder zullen stijgen als gevolg van het hogere ledenaantal. Het landelijk bestuur denkt dat de partij “vanaf februari 2011 weer voldoende liquiditeit moet hebben om zonder lening aan alle verplichtingen te kunnen voldoen.”³⁵ Van Engelshoven: “We hebben echt de bodem van de kas gezien. Het was kantje boord, maar het was wel een bewuste keuze. We wisten dat het financieel op de rand was.”³⁶

Het landelijk bestuur neemt geen genoegen met alleen herstel van de liquiditeit van de partij. “Vanwege het instabiele politieke klimaat” wil het bestuur rekening houden met vervroegde verkiezingen “vanaf het voorjaar van 2011”. De partij moet daarom tenminste 500.000 euro in kas hebben om een extra verkiezingscampagne te kunnen financieren. Om dat te bereiken, acht het bestuur “een aantal forse maatregelen” noodzakelijk. De belangrijkste daarvan is dat de afdelingen en regio’s in 2011 eenmalig geen afdracht ontvangen. Dat is een gevoelige financiële klap voor de afdelingen en regio’s, maar aan de andere kant, zo constateert het landelijk bestuur, “door de afdrachten van de gemeenteraadsleden, wethouders en Provinciale Statenleden staan de afdelingen en regio’s er in de regel financieel gezonder voor dan de partij als geheel.”³⁷ Tijdens het partijcongres eind 2010 wordt een (door het landelijk bestuur gesteund) amendement op de afdrachtregeling aangenomen, waarmee de afdracht voor 2011 als lening aan de partij wordt geschonken, in drie termijnen terug te betalen vanaf 2012.³⁸ Zo wordt de druk op de landelijke begroting voor 2011 verlicht, zonder dat dit de financiële positie van de regio’s en afdelingen schaadt. Eind 2010 blijkt de liquiditeitspositie van D66 beter dan verwacht. Het overbruggingskrediet zal daarom geen zes 600.000 euro bedragen, zoals eerder werd verwacht, maar 250.000 euro.³⁹

OP ZOEK NAAR TALENT VOOR ‘TOPKADER’

Na de goede ervaringen met het scouten en trainen van potentiële raadsleden, Tweede Kamerleden en wethouders voor de verkiezingen in 2010, besluit het landelijk bestuur in september 2010 om een permanente talentencommissie in het leven te roepen. Voorzitter van die commissie wordt Rudi van Nieuwenhoven, voormalig directeur *human resource* bij KPN en de huidige directeur Sociale Zaken van werkgeversorganisatie VNO-NCW.⁴⁰ Waren de eerdere commissies op zoek naar kandidaten voor de verkiezingen op korte termijn, de talentencommissie heeft tot taak het permanent selecteren van talentvolle leden voor gezichtsbepalende func-

ties. Om politiek en electoraal succesvol te zijn, vindt de partijtop van D66 het van groot belang dat de kwaliteit en continuïteit van de mensen op deze posities, gewaarborgd is. De juiste mensen op de juiste plekken die de juiste dingen doen en daarmee “het minimaliseren van het afbreukrisico” moet problemen uit het verleden in de toekomst voorkomen, zo is de gedachte. De partijtop wil daarom actief “topkader” gaan scouten, selecteren en opleiden. De posities waar het landelijk bestuur dit topkader voor wil selecteren, betreft “functies met een groot profiel en hoog afbreukrisico”. Het gaat daarbij om de leden van de Tweede Kamer, de Eerste Kamer en het Europees Parlement, eurocommissarissen, ministers en staatssecretarissen, leden van het landelijk bestuur, burgemeesters, wethouders in de 36 grootste gemeenten (G36) en de lijsttrekkers/fractievoorzitters in die gemeenten.⁴¹ Ook het ontwikkelen van een langetermijnvisie en het betrekken van (nieuwe) leden bij de activiteiten in de partij behoort tot de taken van de talentencommissie. Afgezien van het oude scholingsinstituut PVTI en het latere Opleidingscentrum, is het voor het eerst in de geschiedenis van D66 dat de partij een permanent orgaan heeft dat zich bezig houdt met scouting, training en opleiding van politiek talent. De commissie gaat in januari 2011 van start.

Behalve politiek talent wil de partijtop van D66 ook ondernemers en topmensen uit het bedrijfsleven aan de partij binden. Begin 2009 is al het idee geopperd om een besloten club op te richten voor “welvarende D66-getrouwen”. Een dergelijke ‘business club’ moet een gelegenheid bieden om te netwerken, denkkracht te verzamelen en aanvullende financiële middelen voor de partij te genereren.⁴² Twee jaar nadat het idee voor het eerst op tafel is gekomen, wordt de Business Club D66 formeel opgericht. Onder het motto ‘*business meets politics*’ brengt de Business Club D66 ondernemers, managers en bestuurders van bedrijven “direct en eerlijk in contact met landelijke politici en hun adviseurs om meer begrip en ruimte te krijgen voor verhoging van de opbrengsten voor Nederland, hun bedrijven en hun naasten.”⁴³ Onder voorzitterschap van ondernemer Stef Kranendijk organiseert de Business Club vanaf september 2011 vier keer per jaar een forumbijeenkomst die tot doel heeft de “dialogoog en discussie tussen de economische ‘praktijk’ van de leden en de ‘theorie’ van de gasten – politici, beleidsmakers en beïnvloeders – met elkaar en onderling” te bevorderen.⁴⁴

D66 CLAIMT POLITIEKE MIDDEN...

“Polarisatie werkt verlamdend en het getuigt van intellectuele gemakzucht. Wie met de helft plus één wil gaan regeren, mag zijn goddelijke gang gaan. En al is dat moeilijk, zo’n regering kan een samenbindende functie vervullen. Echter, wanneer polarisatie gepaard gaat met stig-

matisering en uitsluiting, met verruwing en vergroving, alles onder het mom van de vrijheid van meningsuiting - dán wordt het een heel ander verhaal. Dán splijt de samenleving. We zijn nu drie maanden verder en kunnen vaststellen dat de verkiezingsuitslag een dijkdoorbraak betekende. Het Nederland zoals we dat gekend hebben, bestaat niet meer. Het politieke midden is weggeslagen. Nederland was altijd een driestromenland, maar lijkt op weg naar een tweedeling. Kun je regeren met een partij, die een loopje neemt met de rechtstaat, die van stigmatiseren zijn handelsmerk heeft gemaakt en zich bij voorkeur bedient van kwetsend taalgebruik? Ik zie het nu als de opgave van dat andere Nederland om voor het voetlicht te brengen dat er grenzen zijn. En dat er een beschaafd alternatief is. Niet gericht op uitsluiting, maar op insluiting. Niet gebaseerd op wantrouwen, maar gericht op herstel van vertrouwen. Inlevingsvermogen en analyse, dat is wat we, juist vandaag, nodig hebben. En iets meer vertrouwen over en weer. Want vertrouwen is het cement van onze samenleving. Als dat afbrokkelt, ontstaan gevaarlijke scheuren in het sociale bouwwerk.”⁴⁵

Met deze woorden uit D66-leider Pechtold in september 2010 in de Abel Herzberg-lezing zijn zorgen over de recente politieke ontwikkelingen. Deze zorgen vormen de achtergrond voor de wijze waarop Pechtold D66 de komende jaren wil profileren. Op het najaarscongres op 6 november 2010 zet Pechtold uiteen dat het wat hem betreft niet alleen gaat om oppositie tegen het kabinet-Rutte, maar ook om het optimaal gebruiken van de ruimte die de gepolariseerde verhouding tussen de regering van VVD en CDA, gedoogd door de PVV, enerzijds en de ‘linkse’ oppositie van PvdA, GroenLinks en SP anderzijds biedt. Pechtold noemt die gepolariseerde verhouding, die tijdens de verkiezingscampagne is uitvergroet, “een absurde jaren zeventig-tegenstelling. Intellectueel armoedig, ideologisch leeg en politiek gemakzuchtig.” Volgens hem is het politieke midden daardoor “duurzaam ontwricht.” De D66-leider ziet voor zijn partij kansen in dat politieke midden, “waar de bruggen geslagen moeten worden, tegenstellingen verzoend en waar, meer dan ooit, de kloof naar de volgende generatie gedicht moet worden. De volgende generatie, die volledig vervreemd is van die oude links-rechts politiek.” Pechtold wil dat D66 vanuit haar positie in het politieke centrum het alternatief blijft vormen voor wat hij noemt “het kluitjesvoetbal op de flanken”: “Wij claimen dat midden en gaan het verder gestalte geven. In een vrijzinnig-democratische traditie, die ruim negentig jaar teruggaat, blijven wij onze eigen koers varen.”⁴⁶ Ook partijvoorzitter Van Engelshoven, die door de leden via een internetstemming is herkozen als voorzitter van het partijbestuur, wil D66 als progressieve middenpartij profileren, tussen “conservatief links” en “conservatief rechts.”⁴⁷ Deze middenpositie doet sterk

denken aan de positie die D66 aan het eind van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig van de twintigste eeuw innam. Ook toen werd D66 in toenemende mate gezien als dé niet-confessionele partij van Nederland. Dankzij een uitgekende campagnestrategie wisten de democraten onder leiding van Hans van Mierlo toen de grootste verkiezingsoverwinning in de geschiedenis van de partij te halen.

In zijn toespraak voor het congres heeft Pechtold geen goed woord over voor de vorming van het kabinet-Rutte, dat hij een “onzalig avontuur” noemt. “De totstandkoming van het kabinet kent gedenkwaardige momenten. De meest tot de verbeelding sprekende was toch wel de presentatie van het regeerakkoord. Het memorabele optreden van de drie heren, dat meedogenloos registreerde hoe de verhoudingen werkelijk liggen. Rutte en Verhagen, premier en vicepremier, triomfantelijk grijnzend als een stel kwajongens. Een studentencabaret, maar dan van het melige soort. Wat bleef hangen als boodschap, was: We mogen met 130 kilometer per uur op de file af, we roken weer in het klein café, de inbreker kan een knal voor z'n kop krijgen en we knikkeren al die vreemdelingen eruit. Het was ontluisterend te zien.” Maar, zegt Pechtold, dat is geweest, een nieuwe periode is aangebroken: “We zetten een streep onder een weinig productief parlementair jaar. Een streep onder een bizar verlopen formatie. Een streep onder de morele verontwaardiging over de uitkomst daarvan. Wij gaan aan het werk. Wij gaan niet dwarsliggen om het dwarsliggen. Wij voeren oppositie om aan te tonen waar het kabinet fout zit, om steun te geven waar het kabinet het goed bedoelt. Maar vooral: om vooruit te duwen waar het kabinet stil zit.”⁴⁸

Verwijzend naar de informele gedoogsteun van de SGP aan het kabinet-Rutte, verwijt Pechtold de VVD ‘zwarte-kousen-liberalisme’. “In de jacht op de macht heeft deze partij zich in 2010 uitgeleverd: én aan een partij die de vrijheid van godsdienst betwist én aan een partij die de gelijkheid van man en vrouw betwist. In 2010! De koopzondag ligt al aan banden. In de winkels van Rutte wordt op zondag niets verkocht, behalve liberale beginselen. Af te rekenen aan de kassa van de SGP'er Van der Staaij.” Ook verwijt de D66-leider de VVD ingestemd te hebben met een regeerakkoord dat “voor driekwart gaat over veiligheid en immigratie. Een lappendeken van maatregeltjes, ook nog eens grotendeels onuitvoerbaar.” Hij wijst erop dat de VVD bij de formatie haar belangrijkste verkiezingsbeloftes heeft gebroken: “De VVD beloofde 24 miljard aan bezuinigingen, lastenverlichting en 400.000 extra banen. En wat krijgen we: nog geen tien miljard aan bezuinigingen, zes miljard lastenverzwaring en 100.000 werklozen méér.” Volgens Pechtold zal “het mantra ‘steviger, strenger, harder’ van dit kabinet” uiteindelijk contraproductief werken. “Want het zal nooit genoeg zijn als je tegelijkertijd mensen een gevoel van onveiligheid aanpraat. Net als dat schrikbeeld van die andere priori-

teit: de massa-immigratie. Wat nou massa-immigratie? Er vertrekken gemiddeld meer mensen dan er binnen komen. De feiten, de feiten, de feiten. Massa-immigratie? Het is je reinste massa-misleiding! Ik weiger gemakzuchtig mee te zeilen op die golven van wantrouwen en populisme. D66 biedt mensen een eerlijk verhaal. Geen holle retoriek. Nuance laat zich niet schreeuwen. Ik weiger het 'huilie, huilie' van Wilders te paren met: 'Doe eens wat minder brullie, brullie.'" Volgens Pechtold verenigt het kabinet-Rutte "het slechtste van twee werelden: links en rechts populisme" en is het aan D66 om daar een alternatief tegenover te zetten. Hij wil daarmee ook de mensen bereiken die bij de laatste verkiezingen voor de PVV hebben gekozen: "Zij vragen zich terecht af: Wat is mijn perspectief? Kan ik me nog ontwikkelen? En welke toekomst hebben mijn kinderen? Dit kabinet biedt hen geen perspectief, maar kiest er bewust voor onzekerheid niet weg te nemen, maar op angsten in te spelen. Een beproefde methode: ter maskering van de eigen onmacht. Waar het echt om gaat is dat we al die mensen, die teleurgesteld zijn afgehaakt, weer perspectief bieden. Perspectief op een uitdagende opleiding, een motiverende baan, een eigen huis en goede zorg. Makkelijk is dat niet, populair evenmin. Eerlijk is het wel. En bovendien: solidair. Met een kabinet dat mensen als groepen wegzet, is het aan ons te laten zien hoe groot de kracht van het individu kan zijn en dat zeg ik met nadruk ook tegen de migrant. Tegen die migrant en hun kinderen en kleinkinderen zeg ik: toon het ongelijk van dit kabinet aan! Leer. Werk. Ontwikkel je. Doe mee! En ja, incasseer ook. Want, dit kabinet verdwijnt, vroeg of laat, maar jij, jij blijft!"⁴⁹

Pechtold acht de D66-visie op "de relatie burger-overheid" gezien de plannen van het nieuwe kabinet hard nodig: "Met een kabinet van 'verboden en geboden', een kabinet dus dat de illusie van maakbaarheid in stand houdt, is het aan ons om te laten zien dat de kracht niet alleen ligt bij de overheid, maar bij het individu. Bij ieder van ons. Wij vertrouwen op de eigen kracht van mensen. En dat gaat verder dan het kiezen van een burgemeester en het referendum. Het gaat erom mensen zeggenschap te geven om hun eigen leven naar eigen inzicht in te vullen. In de traditie van onze 'mastodonten', Van Mierlo en Terlouw, gaan we werken aan democratische vernieuwing 2.0. Wij allen, niet alleen als kiezer en betrokken burger, maar ook als scholier, werknemer, consument, rekeninghouder, patiënt en gepensioneerde. Zeggenschap op elk niveau. Want het leidende principe blijft: niet de instituties zijn de baas, maar mensen zelf, gefaciliteerd door de overheid."⁵⁰

... EN HOUDT AFSTAND TOT 'LINKS'

Met de claim op het politieke midden (door Pechtold enigszins verwarrend ook wel "radicale midden" genoemd) proberen de democraten hun zelfstandige positie in het politieke spectrum te versterken. Werd D66 in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw nog regelmatig gezien als een 'bijwagen' van de PvdA, tijdens de regeerperiode van het kabinet-Balkenende II werd de partij afgeschilderd als bijwagen van CDA en VVD. Het lot van de kleinste regeringspartij is blijkbaar om altijd de bijwagen van een andere partij te zijn. Het benadrukken van de eigenstandige positie van D66 is dan ook strategisch verstandig. Zeker omdat de positie van D66 in de publieke beeldvorming lang niet altijd helder is. In het verleden werd D66 vaak gezien als een partij die 'links van het midden' stond, dichterbij de PvdA dan bij de VVD. Door de samenwerking met CDA en VVD in het tweede kabinet-Balkenende is de positie van D66 volgens sommigen verschoven van 'links van het midden' naar 'rechts van het midden'. Vooral aan de 'linkerkant' van het politieke spectrum werd zelfs beweerd dat D66 door deze kabinetsdeelname een 'rechtse' partij was geworden. Historicus Gerrit Voerman stelde dat D66 zich langdurig met 'rechts' had verbonden en pleitte zelfs voor een fusie tussen VVD en D66.⁵¹ Hoewel dat voor veel D66'ers een stap te ver zal gaan, is het juist dat D66 zich niet meer primair oriënteert op samenwerking met (gematigd) 'links'. Vooral op sociaaleconomisch terrein zijn de democraten naar 'rechts' opgeschoven. Sinds 2006 wordt D66 in veel commentaren echter weer bij de 'linkse' partijen ingedeeld, terwijl dat misschien nog wel minder waar is dan de bewering dat D66 een 'rechtse' partij is. Ook al zijn er overeenkomsten tussen D66 en partijen als PvdA en GroenLinks, zowel in ideologische als in programmatische zin zijn de verschillen groot. Op klassieke thema's als vrijheid en solidariteit, individualisme en gemeenschapszin blijven de meningen sterk uiteenlopen. D66 indelen bij 'links' negeert bovendien de liberale wortels van de partij. Het feit dat D66 de ene keer bij 'rechts' en de andere keer bij 'links' wordt geschaard, toont aan hoe moeilijk het is om het vrijzinnige, progressief-liberale D66 te plaatsen in een simpele links-rechts-tegenstelling. In feite is D66 geen van beide. En zoals Hans van Mierlo ooit zei: "Wie zegt dat hij niet links en niet rechts is, is in ieder geval niet links." En dat Van Mierlo 'rechts' zou zijn, is wel het laatste wat je van voormalig partijleider kan zeggen.

Toch steekt de behoefte bij partijen 'ter linkerzijde' om de krachten te bundelen en daarbij ook D66 te betrekken na de vorming van het kabinet-Rutte, het meest rechtse kabinet ooit, opnieuw de kop op. Begin december 2010 lanceert een groepje kiezers van D66 en GroenLinks een website waarop steun wordt gezocht voor een fusie van D66 en GroenLinks. De

initiatiefnemers vinden dat beide partijen meer overeenkomsten hebben dan verschillen. Daarom moeten ze opgaan in één partij. Volgens initiatiefnemer Stefan Hoevenaar is “de politiek verankerd in een verzuilde samenleving, terwijl die samenleving zelf allang veranderd is.” Sociaal-liberalen vind je binnen meerdere politieke partijen, terwijl ze samengebracht in één partij veel sterker zouden kunnen staan. Onder de naam ‘D66+GroenLinks=’ proberen de D66- en GroenLinks-kiezers zoveel mogelijk handtekeningen te verzamelen.⁵² Het initiatief zal een stille dood sterven.

Maar als later die maand Jolanda Sap het fractievoorzitterschap van GroenLinks overneemt van Femke Halsema, blijkt ook deze nieuwe GroenLinks-leider wel te voelen voor een bundeling van krachten. Wat Sap betreft is een fusie tussen GroenLinks, D66 en de PvdA op termijn niet uitgesloten.⁵³ PvdA en GroenLinks praten al langer over samenwerking om “het progressieve geluid” te versterken. Voorafgaand aan de Tweede Kamerverkiezingen in 2006 hebben PvdA, GroenLinks en SP al eens tevergeefs met elkaar om de tafel gezeten.⁵⁴ En tijdens de formatie van het huidige kabinet wilde SP-leider Roemer een alternatief ‘links’ regeerakkoord proberen te sluiten, maar daar voelden de andere partijen toen niets voor. Er ligt een open uitnodiging van PvdA en GroenLinks aan D66 en SP om zich bij hun gesprekken over samenwerking aan te sluiten.⁵⁵ Het is echter nogal simplistisch om, vanuit een gevoel van frustratie over het rechtse kabinet-Rutte, iedereen die zichzelf ‘progressief’ noemt, over één kam te scheren. Bovendien heeft D66 het idee van een Progressieve Volkspartij al lang geleden losgelaten. Alexander Pechtold wijst de suggestie van een samengaan met GroenLinks en PvdA dan ook resoluut van de hand “Samenwerking waar mogelijk, natuurlijk. Samenklonteren: nee. De gedachte dat als drie partijen samen een meerderheid vormen, de overige partijen moeten samengaan, vind ik getuigen van intellectuele armoede. Kijk naar de situatie. D66 heeft een unieke positie. De regering is op belangrijke punten conservatief. Maar de oppositie ook. De SP staat op de bres voor trambestuurders, postbezorgers en verder voor alle rechten die van groot belang waren in de vorige eeuw. D66 wil vooruit, naar een kansenmaatschappij met plichten, rechten en maatregelen die belangrijk zullen zijn in deze eeuw. Waarin Europa geen vies woord is, maar de plek waar Nederland zeventig procent van zijn inkomen geniet. Soortgelijke gedachten treffen we zowel aan bij delen van VVD en CDA als bij GroenLinks en PvdA. Maar in de huidige politiek van samenklontering op de flanken bevinden wij ons eenzaam in het progressieve midden.”⁵⁶ Pechtold heeft in zijn congres toespraak begin november al aangegeven dat D66 zich nadrukkelijker als middenpartij wil profileren. Daar liggen de kansen voor electorale groei. De VVD en het CDA zijn als gevolg van de samenwerking met de PVV flink naar rechts

geschoven en de PvdA trekt naar links als gevolg van de concurrentie met SP, waardoor in het midden steeds meer ruimte ontstaat. Bovendien wordt in het eerste jaar dat Sap partijleider van GroenLinks is, duidelijk dat die partij toch meer een 'linkse' partij is dan ze onder de vrijzinnige Femke Halsema leek.

Medio januari 2011 organiseert de PvdA in Amsterdam een manifestatie tegen het regeringsbeleid. PvdA-leider Cohen roept "alle progressieve partijen in ons land en alle maatschappelijke organisaties op om deel te nemen. Om samen de schouders te zetten onder een ander Nederland dan waar we nu op afstevenen."⁵⁷ Ook deze uitnodiging past in het streven van de 'linkse' politieke partijen om gezamenlijk een tegengeluid tegen het 'rechtse' kabinet te laten horen. D66-voorzitter Van Engelshoven laat haar collega van de PvdA echter weten dat D66 niet meedoet aan de vorming van een links blok.⁵⁸ D66 neemt ook geen deel aan de samenwerking tussen de wetenschappelijke bureaus van PvdA en GroenLinks, met het doel een linkse 'denktank' op te zetten.⁵⁹ Politiek leider Pechtold wil nadrukkelijk het eigen verhaal van D66 tegenover het beleid van het kabinet zetten. "Er is maar één mogelijkheid: laten zien dat je eigen verhaal beter is. Daarom ben ik niet bezig met politieke hergroepering, maar met investeren in dat eigen verhaal."⁶⁰ Pechtold denkt dat D66 daar uiteindelijk meer kiezers mee zal aanpreken dan met samenwerking met GroenLinks en PvdA. "Je moet klaar staan op het moment dat de onvermijdelijke teleurstelling zal toeslaan. VVD'ers en CDA'ers denken dan: D66 had het toen als eerste over de verhoging van de AOW-leeftijd, de hervorming van de woningmarkt, bleef strijden voor onderwijs. Laten we D66 maar eens het voordeel van de twijfel gunnen."⁶¹

REFERENDUM OVER HET KABINET

Op 2 maart 2011 worden de Provinciale Statenverkiezingen gehouden. De provinciale verkiezingen zijn (op de Waterschapsverkiezingen na) al jaren de minst populaire verkiezingen. In 2007 was de opkomst net iets meer dan 45 procent, veel minder dan bij Tweede Kamerverkiezingen. De provinciale verkiezingen krijgen doorgaans ook veel minder aandacht dan landelijke of lokale verkiezingen. Dit jaar is dat echter anders, want de uitslag van deze Provinciale Statenverkiezingen is van invloed op de vraag of het samenwerkingsverband van VVD, CDA en PVV ook in de Eerste Kamer een meerderheid zal halen. De verkiezingen worden ook gezien als een referendum over het kabinetsbeleid en vooral de coalitiepartijen benadrukken tijdens de campagne het belang van deze provinciale verkiezingen en het behalen van een meerderheid in de senaat. Mede vanwege het landelijke belang is de opkomst bij de verkiezingen hoger

dan de vorige keer: 55,9 procent van de kiezers brengt op 2 maart zijn of haar stem uit.

D66 voert campagne met de vertrouwde boodschap en dezelfde, herkenbare stijl, maar met een nieuwe slogan: 'Nederland kan verstandiger'. Het budget voor de verkiezingen is uiterst beperkt: de democraten hebben 100.000 euro in kas en zullen daarom zoveel mogelijk *free publicity* proberen te genereren. De campagne wordt centraal aangestuurd, waarbij de Tweede Kamerfractie een opvallend prominente rol speelt. De Tweede Kamerleden Gerard Schouw en Boris van der Ham zijn als campagneleiding aangewezen, de voorlichter van de fractie, Roy Kramer, is campagnecoördinator.⁶² De democraten zijn volgens hun landelijke verkiezingsprogramma voorstander van afschaffing van de provincies. Tijdens de verkiezingscampagne wordt dit standpunt minder scherp neergezet: de nadruk ligt op het hervormen van de provincies tot vier landsdelen en beperking van hun rol tot een aantal kerntaken. Andere speerpunten in de campagne zijn duurzaamheid en mobiliteit.⁶³

Als de verkiezingsuitslag bekend wordt, tekent zich voor het kabinet geen duidelijke meerderheid in de senaat af. De uitslag is in grote lijnen gelijk met de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen in juni 2010.⁶⁴ In 2007 haalde D66 bij de Provinciale Statenverkiezingen slechts 2,6 procent van de stemmen, vier jaar later stijgen de democraten naar 8,3 procent van de stemmen. Tachtig procent van de kiezers die bij de Tweede Kamerverkiezingen in juni 2010 op D66 stemden, doen dat deze keer weer.⁶⁵ De democraten, die bij de vorige provinciale verkiezingen nog bijna werden weggevaagd, weten hun verkiezingsoverwinning in vijf provincies om te zetten in bestuursverantwoordelijkheid. In Groningen, Noord-Holland, Zuid-Holland, Gelderland en Utrecht neemt D66 deel aan het College van Gedeputeerde Staten.

ROOD POTLOOD

Op het najaarscongres in 2010 is voormalig Tweede Kamerlid en oud-minister Roger van Boxtel door de leden van D66 gekozen als lijsttrekker bij de Eerste Kamerverkiezingen, die op 23 mei 2011 worden gehouden. Sinds zijn vertrek uit de politiek, in 1998, is Van Boxtel bestuursvoorzitter van zorgverzekeraar Menzis. Begin 2010 was hij kandidaat om burgemeester van Amsterdam te worden.⁶⁶ Al in 2009 heeft Alexander Pechtold hem benaderd met de vraag of hij zich kandidaat wil stellen voor het lijsttrekkerschap voor de Eerste Kamer.⁶⁷ Bij de lijsttrekkersverkiezing krijgt Van Boxtel 56 procent van de stemmen en daarmee verslaat hij Joris Backer, directeur Juridische Zaken van luchthaven Schiphol en voorzitter van de permanente programmacommissie van D66.⁶⁸ Backer eindigt uiteindelijk op de vierde plaats van de kandidatenlijst van D66.

Hans Engels, die sinds 2004 voor D66 in de Eerste Kamer zit, komt op de tweede plaats van de kandidatenlijst. Nieuwkomer Marijke Scholten komt op de derde plaats. Na Backer staat voormalige partijleider Thom de Graaf op plaats vijf en advocaat Mischa Wladimiroff staat op plaats zes. Dat die volgorde niet alles zegt, is in 2007 gebleken. Toen hielden de D66-leden in de Provinciale Staten zich bij het uitbrengen van hun stem niet aan de volgorde van de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer, waardoor Hans Engels met voorkeursstemmen werd gekozen. Om te voorkomen dat door het stemgedrag van de Statenleden nog een keer wordt afgeweken van de door de leden van D66 op democratische wijze samengestelde kandidatenlijst, hebben de kandidaat-Eerste Kamerleden van D66 een verklaring moeten ondertekenen, waarin ze verklaren dat indien ze met voorkeurstemmen worden gekozen, hun zetel zullen laten aan iemand die hoger op de lijst staat.

De Eerste Kamer toetst wetgeving in de eerste plaats op zorgvuldigheid en partijpolitiek speelt doorgaans een ondergeschikte rol. Maar met de keuze voor Van Boxtel als lijsttrekker (en met ook Thom de Graaf op de kandidatenlijst) kiezen de democraten voor een nadrukkelijker geprofileerde senaatsfractie. Van Boxtel: "In de Eerste Kamer wil ik er aan bijdragen dat we in Nederland weer dichter bij elkaar komen. Ik maak me zorgen om de toenemende verdeeldheid. We zijn intern gericht en druk met onze eigen problemen. Dat verlamt ons. We komen niet vooruit en raken internationaal gezien steeds meer achterop. Innovatie, kennis, talent en internationale gerichtheid zijn van levensbelang." Ook andere partijen kiezen voor Eerste Kamerleden met een duidelijk partijpolitiek profiel, zoals Elco Brinkman bij het CDA en Loek Hermans bij de VVD. Van Boxtel ontkent dat de Eerste Kamer daardoor politiker dreigt te worden, maar zijn eigen bevlogenheid wijst toch wel in die richting. Van Boxtel: "Hoe groter de D66-fractie, hoe meer gewicht we in de schaal leggen bij de beoordeling van het kabinet en haar wetsvoorstellen. Natuurlijk gaat het in de Eerste Kamer om zorgvuldigheid. Maar ook in de Eerste Kamer werken we als democraten natuurlijk vanuit onze eigen beginselen. De Eerste Kamer is de *'chambre de reflexion'*, maar in de Eerste Kamer heb je ook passie en betrokkenheid nodig om je werk goed te doen. Wat mij betreft is de Eerste Kamer dus ook een *'chambre de passion'*."⁶⁹

De uitslag bij de Provinciale Statenverkiezingen is goed voor zes zetels in de Eerste Kamer. Maar de dag dat de leden van de Provinciale Staten hun stem uitbrengen, 23 mei, wordt voor de democraten een pijnlijke dag en voor één D66'er in het bijzonder. Als 's avonds de uitslag bekend wordt, blijkt dat Wim Cool, Statenlid voor D66 in Noord-Holland, een ongeldige stem heeft uitgebracht. Hij heeft zijn stembiljet ingevuld met een blauwe pen, in plaats van met het wettelijk verplichte rode potlood. Het verlies van die ene stem heeft voor D66 grote gevolgen.

In plaats van de zes zetels waar D66 op grond van de samenstelling van de Provinciale Staten recht op heeft, krijgen de democraten maar vijf zetels in de Eerste Kamer (de zesde zetel gaat naar de SP). De misser van Cool leidt tot boze reacties binnen D66. Lijsttrekker Van Boxtel is zeer teleurgesteld. "Dit is afschuwelijk. Echt een enorme tegenvaller. Ik had me er enorm op verheugd om met zes in de fractie te komen. Zo wil je niet starten. Goed, het is een menselijke fout. Maar toch vind ik het belachelijk dat een stem door het gebruik van een verkeerd kleurtje dan niet meer telt."⁷⁰ Van Boxtel kondigt aan bij de Kiesraad protest aan te zullen tekenen, maar dat zal tevergeefs zijn.

De VVD gaat van veertien naar zestien zetels, de PvdA blijft op veertien, het CDA zakt van van 21 naar elf, de PVV gaat van nul naar tien. De SP zakt van twaalf naar acht, GroenLinks stijgt van vier naar vijf, de ChristenUnie gaat van vier naar twee, de OSF blijft op één, net als de PvdD, de nieuwe partij 50Plus wint één zetel. De coalitiepartijen CDA, VVD en PVV krijgen in de Eerste Kamer samen 37 zetels, één zetel te weinig voor de meerderheid. Daarmee wordt de coalitie in de senaat afhankelijk van de gedoogsteun van de orthodox-christelijke SGP.

TEGEN HET POPULISME

Sinds het aantreden van het kabinet-Rutte heeft Pechtold zijn aandacht verlegd. De primaire focus van de D66-leider is niet langer gericht op PVV-leider Geert Wilders, maar op het kabinet – en dan vooral op VVD-premier Rutte. Pechtold: "Ik richt me nu minder op Wilders, maar veel meer op degene die zich laten besmetten met het gevoel van dat het allemaal zo zwart-wit en extreem moet." Pechtold herkent in de VVD geen liberale partij meer, Rutte heeft volgens hem de liberale beginselen verkwanseld om maar te kunnen regeren. En de hervormingen waar het CDA in haar verkiezingsprogramma nog voorstander van was, zijn in de kabinetsformatie van tafel gegaan. Hij spreekt van "een gure periode op liberaal gebied".⁷¹ Pechtold is vooral bezorgd over het feit dat de regeringspartijen in zijn ogen "extremistische" opvattingen van Wilders overnemen. Daardoor dreigt extremisme volgens hem normaal te worden. Dat is ook de waarschuwing die Pechtold afgeeft tijdens het voorjaarscongres van D66 op 28 mei 2011 in het Beatrix theater in Utrecht: "Extremisme bevechten gaat verder dan morele verontwaardiging over abjecte begrippen als kopvoddentaks, tuigdorpen en islamitisch stemvee. Juist wanneer die taal ongewild lijkt te wennen, wanneer je murw geslagen in je Kamerbankje wilt blijven zitten, wanneer je schouderophalend denkt 'daar heb je hem weer', dan is extra oplettendheid geboden. Het is onze taak om wat extreem is niet onbesproken laten. Ik zal extremisme nooit gewoon laten worden!"⁷²

In zijn toespraak op het congres keert Pechtold zich tegen de populistische maatregelen van het kabinet, die volgens hem de angst maskeert om noodzakelijke maatregelen te nemen.

“Het regeer- en gedoogakkoord ademen nationalisme. On-Nederlands nationalisme. De blik is naar binnen gekeerd en als al over grenzen gekeken wordt, staat steevast een bekrompen eigen belang voorop. Gevaarlijk, want in een huis zonder vensters, met alleen spiegels, ontbreekt het zicht op de werkelijkheid. Europa? De rem erop. We willen ons geld terug. Roemenen en Bulgaren? Nee, liever niet. Internationale verdragen? Aanpassen en afzwakken. Liberale verworvenheden? In de uitverkoop ermee. Echte hervormingen? Nu even niet. Geef ons vroeger maar! En dat heet dan: Nederland teruggeven aan de Nederlanders. Kabinet, onze goede naam, ons internationaal aanzien is u in handen gegeven om het te beheren, en uit te bouwen. Dus zet niet op het spel wat niet van u is. Beschadig niet wat niet van u is. Geef niet weg wat niet van u is! Meer dan zes decennia vrede en veiligheid danken we aan Europa. Van iedere euro die we hier met z'n allen verdienen, danken we zeventig cent aan internationale samenwerking. Zeventig cent van die euro... dankzij die euro. Financiële problemen in Griekenland, Ierland, en Portugal zetten Europa onder druk. Maar terug naar de gulden, zoals een meerderheid van de coalitie-kiezers wil, kan nóóit de oplossing zijn. De Unie is er niet voor makkelijke tijden. En kwam er ook niet uit voort. Europa moet nog veel beter, maar wel door méér Europa, niet door minder.

Democraten, de afgelopen formatie bracht ons al een bijzondere coalitie. Een coalitie ook die een regentenpartij baarde. Zelden volgde een partij - alle verbaal geweld ten spijt - zo slaafs de coalitie als de PVV. Wat mij betreft - en dat heb ik Wilders gezegd - mag hij geridderd worden. Ridder in de orde van de Gevestigde Orde. Maar tegenover deze prestaties stond helaas ook verlies. Wij namen in het politieke midden afscheid van het CDA. En aan de VVD verloren wij een liberale bondgenoot. Premier Rutte, ex-groenrechts, ex-hervormer en nu ook nog ex-liberaal, vond nieuwe vrienden in wat de VVD eerder nog noemde: de ‘poldertaliban’: de mannenbroeders van de SGP. “Een leuke partij met leuke mensen”, zo flirtte de premier. “Daar voel ik zeker verwantschap mee.” Nou, dat blijkt. Winkelen op zondag? Liever niet. Homo-weigerende trouwambtenaren? Geen probleem. Voorlichting op school over homoseksualiteit? Moet dat nou...? Godslastering schrappen? Weg was die handtekening van de VVD! Vrouwen weren van een kieslijst? Dat moet kunnen. Wie had kunnen bedenken dat we na een kabinet met de ChristenUnie, een coalitie met de SGP zouden krijgen? Wie had kunnen bedenken dat het stilstand-kabinet

zou worden opgevolgd door een heimwee-kabinet? Wie had kunnen bedenken dat in tijden van economische crisis veiligheid en immigratie het zouden winnen van economie en onderwijs? Wie had kunnen bedenken dat emoties en retoriek de voorkeur zouden krijgen boven feiten en daden? VVD en CDA betalen een té hoge prijs om de Tréveszaal te mogen bemannen. Bouwend Nederland, hardrijdend Nederland, rokend Nederland, zij likken hun vingers af. Maar duurzaam, werkend, wonend en studerend Nederland, zij moeten op een houtje bijten.

Congres, onze handen jeuken. En daarom zetten wij ons alternatief hier tegenover. Week in, week uit, tien zetels sterk. Niet verzuurd, wel constructief. En bovenal: vanuit eigen kracht en ambities. Wist u al dat in Nederland voor het eerst een generatie opgroeit die slechter is opgeleid dan hun ouders? Wist u al dat driekwart van de Nederlanders sowieso denkt dat toekomstige generaties het slechter krijgen dan zichzelf? In Nederland en daarbuiten vechten jongeren voor hun eigen toekomst. Zij verdienen kansen, maar krijgen tot nu toe slechts de rekening gepresenteerd. Zij zien de welvaart met miljarden verdampen. Zij zien de schulden met miljarden toenemen. Die ontwikkelingen, die begrijpelijke angsten bij jongeren overal in de wereld, houden mijn stip aan de horizon onveranderd scherp: onze kinderen hebben recht op een net zo goed leven als wij. En liefst, iets beter. De leiders in dit land zijn banger dan het volk. Hoeveel signalen hebben zij nog nodig? Hoe lang blijven bange leiders nog ontkennen dat jongeren minder kansen hebben op een goede opleiding, een baan, een huis en betaalbare zorg? Ik wil de generatie van morgen niet opzadelen met het land van heimwee. De toekomst van onze jongeren. Een grotere motivatie is nauwelijks denkbaar.⁷³

DE GROEI VLAKT AF

De afgelopen jaren is D66 enorm gegroeid. Van ongeveer 10.000 leden eind 2006 naar ruim 22.000 leden begin 2012. Maar de groei is de afgelopen tijd wel afgevlakt. In 2010 kreeg D66 er nog 5.097 nieuwe leden bij en zegden 2.005 leden hun lidmaatschap op, een netto stijging van ruim drieduizend leden (16,7%). In 2011 hebben 2.494 mensen zich als nieuw lid aangemeld, tegen 2.108 opzeggingen, een groei van 386 (1,8%).⁷⁴ Ook in de opiniepeilingen is een kentering zichtbaar. Eind 2011 staat D66 in de peiling van Maurice de Hond op zeventien á achttien zetels.⁷⁵ In maart 2012 zijn dit er nog vijftien. Vooral nog hoeven de democraten zich hier geen zorgen over te maken. De verkiezingen voor de Provinciale Staten en de Eerste Kamer zijn geweest en de volgende gemeenteraadsverkie-

zingen zijn pas in 2014. Als de coalitie van VVD, CDA en PVV de rit uitzit, dan zijn de volgende Tweede Kamerverkiezingen pas in 2015.

Mede vanwege deze verkiezingsluwe periode staan op de agenda van het D66-congres op 5 november 2011 geen belangrijke onderwerpen. Toch komen er 1.300 democraten naar het World Forum Convention Centre in Den Haag, waaronder veel jonge en nieuwe leden. In de congres toespraak van Alexander Pechtold staan deze keer Europa en de economische crisis centraal.

“Het zijn spannende tijden in Europa. Het continent schudt op z'n grondvesten. De Europese politiek heeft grote moeite geloofwaardige oplossingen te vinden voor problemen in eigen huis. Voor Griekenland. Italië. Spanje. Voor het héle eurogebied. We kampen met een dubbele crisis. Twee afzonderlijke crises die elkaar versterken: een economische én een politieke. Waarom aarzelt Europa? Waarom trappen we op de rem? Waarom stellen we zogenaamde nationale belangen boven het Europees belang, boven het algemeen belang? Mensen maken zich zorgen. Over de snelheid en de omvang van Europa. Over de toekomst van de munt. Over pensioenen, spaargeld. Over een noodfonds van duizend miljard. Begrijpelijk zorgen over de verdeeldheid onder Europese leiders. Al een jaar lang horen we: weer een top, de definitieve top, toch weer een tussenstop, de allesbeslissende top. De vraag is: hoe ga je daar als politicus mee om? Bereid je mensen voor op een toekomst zonder of mét Europa? Wijs je op de bedreigingen of de kansen? Praat je mensen naar de mond of bied je mensen perspectief?

Decennialang waren Nederlandse leiders ervan doordrongen dat juist onze kleine handelsnatie gebaat is bij vrede en veiligheid. Mede onder aanvoering van Nederland werd Europa méér dan alleen ‘nooit meer oorlog’. De open grenzen, de economische samenwerking, de gemeenschappelijke munt, de groeiende mogelijkheden van Europa en iedere Europeaan brachten ons welvaart en welzijn. Willen we vooruit of willen we terug? Het is als met fietsen: op de pedalen of omvallen. Ik zeg: vooruit met Europa. Tegenwind of niet. Nu geldt meer dan ooit: *‘it's Europe, stupid!’* Tussen economische machtsblokken als China en de Verenigde Staten, en met opkomende economieën als Brazilië en India, maakt Europa geen vuist met 27 economieën, geregeerd door 27 regeringen, gecontroleerd door 27 parlementen. Verscheidenheid is prachtig, maar verdeeldheid is funest.

De premier moet z'n oren niet langer laten hangen naar anti-Europese sentimenten in zijn achterban. Hij moet vooróp durven lopen. Want waar Nederlandse premiers - decennialang - de richting mede bepaalden, bungelen we nu stuurloos achteraan. Een opportunistis-

tische houding. Een houding, waarmee dit kabinet de zorgen van mensen niet wegneemt, maar voedt. Een houding, waarmee dit kabinet het wantrouwen in Europa niet verkleint, maar vergroot. Een houding, waarmee dit kabinet de belangen van Nederland niet dient, maar schaadt. Hier wreekt zich dat ons land op dit cruciale moment in de geschiedenis van Europa, met dit minderheidskabinet zit. Een minderheidskabinet zonder buitenlands beleid, zonder Europese agenda. Hoe dom. Hoe kortzichtig. Wat een misrekening. Noem mij een eurofiel, noem mij maar een federalist, maar bij vrij verkeer, bij één munt, bij één economie, hoort één politieke unie.

Tegenover de onwil van de flanken zetten wij onze ambities vanuit het centrum. Wij willen vooruit met Nederland. Vooruit met ons onderwijs. Vooruit met onze arbeidsmarkt. Vooruit met de woningmarkt. Vooruit met die pensioenen. Geen halfbakken akkoorden meer ten koste van de volgende generatie, maar echte hervormingen waar uiteindelijk iederéén beter van wordt. Werk. Huis. Opleiding. En goede zorg. Dáár gaat het toch om?! Met die agenda van vooruitgang groeien wij door. Met onze agenda van vooruitgang kunnen we mensen binden. Kunnen we generaties binden. Kunnen we partijen binden. Uit het progressieve centrum zal het alternatief voor dit kabinet gestalte moeten krijgen. En al kost het me nog eens vijf jaar, dat is mijn motivatie. Dat hervormingskabinet zal er komen!”⁷⁶

NIEUW INITIATIEF GEKOZEN BURGEMEESTER

Sinds de PvdA in 2005 de gekozen burgemeester tegenhield, is er van de ‘kroonjuwelen’ van D66 weinig meer vernomen. “Wel uit voorraad leverbaar, niet in de etalage”, is sindsdien het adagium van partijleider Pechtold geweest als hem werd gevraagd naar de democratiseringsidealen van D66. Toch blijven de democraten streven naar wat tot nu toe onhaalbaar is gebleken. Democratisering hoort onlosmakelijk in het rijtje ‘hervormingsdossiers’ van de D66-agenda anno 2012: de arbeidsmarkt, de woningmarkt, het onderwijs, het milieu en de democratie. In april 2012, zeven jaar nadat de laatste poging om de gekozen burgemeester mogelijk te maken in de Eerste Kamer sneuvelde, plaatsen de democraten de gekozen burgemeester en de gekozen commissaris van de koningin terug in de etalage. Tweede Kamerlid Gerard Schouw dient twee wetsvoorstellen in om de benoeming van deze twee ambtsdragers door de Kroon uit de grondwet te halen. De wetsvoorstellen gaan niet in op de wijze waarop de burgemeester en commissaris van de koningin dan wel gekozen moeten worden. “De discussie is altijd belast geweest met de vraag hoe de benoeming dan moet worden vormgegeven”, zegt Schouw. Maar die discussie moet pas na de ‘deconstitutionalisering’ worden gevoerd, vindt de

D66'er. "Dan kun je gaan praten of de burgemeester door de gemeenteraad wordt benoemd of wordt gekozen door de kiezer." Uiteraard zal D66 er dan voor pleiten om de burgemeester en commissaris rechtstreeks door de bevolking te laten kiezen. Volgens Schouw verliest de burgemeester zijn legitimiteit als deze door de kroon benoemd blijft worden. Schouw: "De burgemeester ontwikkelt zich steeds meer tot de lokale premier van de gemeente, het is de *matchmaker* van een college en het boegbeeld naar buiten. Als hij dan steeds meer bevoegdheden krijgt, moet de burgemeester in een democratie daar ook op worden afgerekend."⁷⁷ Voorlopig is het echter nog niet zo ver. Om de benoeming van de burgemeester en commissaris van de koningin uit de grondwet te krijgen, moeten de wetsvoorstellen door de Tweede en Eerste Kamer worden goedgekeurd. Na verkiezingen moeten de Tweede en Eerste Kamer vervolgens nogmaals – en nu met twee derde meerderheid – akkoord gaan. Schouw denkt dat de 'deconstitutionalisering' deze keer wel kans maakt: behalve D66 zijn ook VVD, PvdA, PVV, GroenLinks en SP hier in hun verkiezingsprogramma's voorstander van. Fractievoorzitter Pechtold is niet erg gelukkig met de voorstellen van zijn partijgenoot. Niet zozeer vanwege de inhoud, maar vanwege de *timing*. Pechtold noemt de voorstellen "moedig", maar volgens de D66-leider heeft de financieel-economische crisis nu prioriteit.⁷⁸

CONGRES MET EEN VREEMDE WENDING

De democraten gebruiken het voorjaarscongres op 21 april 2012 om nogmaals de noodzaak van hervormingen te benadrukken. Onder het motto 'hervormen.nu' verzamelen de democraten zich in het nieuwe Luxor theater in Rotterdam.

"D66 staat weer als een huis. Maar dat huis moet verder worden versterkt, zodat het ook een stevige storm zonder noemenswaardige schade doorkomt", heeft partijvoorzitter Van Engelshoven op het najaarscongres in 2011 gezegd. Daarom blijven de democraten werken aan een meer professionele organisatie. "Omdat het de basis is onder een stabiel opererend D66. Om ons verhaal overall consistent, luid en duidelijk te kunnen laten klinken, is ook een stevige organisatie nodig", aldus Van Engelshoven.⁷⁹ Op de ochtend van het congres bespreken de democraten met het oog op die verdere verbetering van de organisatie een aantal wijzigingen van de partijreglementen. Het zijn geen grote aanpassingen: er worden wat termijnen herzien, onverenigbaarheden van functies aangepast, de drempel voor het oprichten van een afdeling wordt verhoogd en de regels voor het indienen van moties en amendementen worden licht gewijzigd. In het pakket aan wijzigingsvoorstellen zitten echter twee voorstellen die

tot enige discussie leiden en in het licht van het verleden ook opvallend zijn.

Het eerste punt betreft het lokaal lidmaatschap. Sinds begin 2003 kunnen mensen op lokaal niveau lid worden van D66, zonder dat ze ook landelijk lid zijn van de partij. Deze mogelijkheid is destijds in het leven geroepen tegen de achtergrond van de omstrede deelname van D66 aan het kabinet-Balkenende II. Het lokaal lidmaatschap, dat na veel discussie werd ingevoerd, moest het mogelijk maken dat mensen die het landelijke beleid van D66 niet steunden, wel hun steun voor de lokale afdeling van D66 konden betuigen (zie hoofdstuk 1). Het landelijk bestuur is nooit erg gelukkig geweest met het lokaal lidmaatschap. Bijna tien jaar na de invoering ervan, is het bestuur van D66 van mening dat het tijd wordt het lokaal lidmaatschap weer af te schaffen. D66 is volgens het bestuur “een landelijke vereniging” en mensen die binnen D66 “een actieve rol willen spelen” moeten dus ook lid worden van die landelijke vereniging.⁸⁰ De mogelijkheid om op lokaal niveau donateur te worden en zo steun te betuigen, blijft wel bestaan. Sommige kleine afdelingen binnen D66 zijn niet gelukkig met de afschaffing van het lokaal lidmaatschap, maar het congres gaat er toch in grote meerderheid mee akkoord.

Het andere opvallende onderwerp gaat over het stemadvies. Net als het lokaal lidmaatschap is dat een onderwerp dat iedere paar jaar opnieuw binnen D66 ter discussie staat. Naar aanleiding van een motie op het na-jarscongres in 2010 heeft een commissie onder voorzitterschap van Jacob Kohnstamm de wijze van samenstelling van kandidatenlijsten geëvalueerd. Aanleiding hiervoor is dat het stemadvies sinds 2007 wordt opgesteld door de partijvoorzitter en de lijsttrekker en niet meer, zoals voorheen, door een stemadviescommissie (zie hoofdstuk 6). De commissie-Kohnstamm concludeert in haar rapportage “dat er geen steekhoudende argumenten zijn om essentiële verandering aan te brengen in de hoofdrol die sinds 2007 reglementair is weggelegd voor de lijsttrekker en de partijvoorzitter bij het samenstellen van het stemadvies aan de partij over de gewenste kandidatenlijst. Partijvoorzitter en lijsttrekker overzien beter dan enig ander ‘de markt’ van kandidaten en hebben direct belang bij het samenstellen van een evenwichtig kandidatenteam. Beiden hebben mandaat van de leden en kunnen over het stemadvies na vaststelling daarvan ter verantwoording worden geroepen door het congres.” Wel is de commissie van mening dat voor de talentencommissie een rol dient te worden vastgelegd bij de totstandkoming van het stemadvies. In het huishoudelijk reglement staat nu dat de lijsttrekker en partijvoorzitter zich bij het formuleren van hun stemadvies aan de leden *kunnen* laten adviseren, volgens Kohnstamm moet dit advies van de talentencommissie een verplichtend karakter krijgen.⁸¹

De verwachting is dat het congres zonder veel discussie met deze aanbeveling en de daarbij behorende aanpassing van het huishoudelijk reglement akkoord zal gaan. Maar er zijn door leden twee tegenvoorstellen ingediend. Het eerste is een amendement op het voorstel van het landelijk bestuur. Waar het landelijk bestuur voorstelt dat de lijsttrekker en partijvoorzitter zich laten adviseren "door de door het Landelijk Bestuur benoemde talentencommissie", wordt in het amendement voorgesteld dat zij zich laten adviseren "door één of meer externe adviseurs, waaronder een lid/de leden van de talentencommissie".⁸² Het bestuur adviseert dit amendement over te nemen.

De regio Noord-Brabant heeft een veel verdergaand voorstel ingediend. De regio wil een einde maken aan de zware rol die de lijsttrekker en de partijvoorzitter bij het stemadvies spelen en heeft een motie ingediend waarin wordt gesteld dat "de invloedrijke rol" van de lijsttrekker en partijvoorzitter de ruimte voor de individuele leden om zelf de lijstvolgorder vast te stellen, teveel beperkt. De motie roept het partijbestuur op om op het volgende congres met een wijziging van de reglementen te komen, waarin de 'oude' stemadviescommissie (bestaande uit onafhankelijke leden) in ere wordt hersteld, waarbij dan wel een lid van de talentencommissie wordt toegevoegd.⁸³ De motie wordt door het landelijk bestuur ontraden, maar tijdens de discussie in de zaal spreekt Tweede Kamerlid Boris van der Ham, die altijd al tegen de huidige vorm van het stemadvies is geweest, zijn steun uit voor deze motie.

Bij de stemming stemt een meerderheid voor de motie van de regio Noord-Brabant. Daarmee lijkt een einde te komen aan het model waarbij de lijsttrekker en de partijvoorzitter het stemadvies opstellen. Maar als het congres het hele pakket aan wijzigingsvoorstellen heeft besproken en met grote meerderheid instemt met de voorgestelde wijzigingen van het huishoudelijk reglement, gebeurt dat inclusief de aanbeveling van de commissie-Kohnstamm en het eerder genoemde amendement, die beide beogen het stemadvies door de lijsttrekker en de partijvoorzitter te behouden. Het congres heeft dus twee tegengestelde voorstellen aangenomen. De congresvoorzitters noch de besluitvormingscommissie lijken zich hiervan bewust.

Terwijl de democraten in Rotterdam congresseren, leggen de coalitiepartijen VVD, CDA en PVV in het Catshuis de laatste hand aan een fors aanvullend bezuinigingspakket, dat door de economische crisis noodzakelijk is om de overheidsfinanciën op orde te krijgen. De onderhandelingen duren al zeven weken. Een week eerder hebben de drie partijen een voorlopig akkoord bereikt. Dat akkoord bestaat vooral uit een pakket aan bezuinigingen, zonder de wezenlijke hervormingen waar D66 op aandringt om de economie duurzaam op de rails te krijgen. In de loop van de middag begint in de wandelgangen van het D66-congres het bericht begint

rond te zingen dat de Catshuisonderhandelingen zijn mislukt. Volgens de VVD en het CDA is PVV-leider Wilders op onderdelen telkens akkoord gegaan met de maatregelen, maar op het laatste moment Wilders trekt zijn handen er vanaf. Hij wil het totaalpakket aan extra bezuinigingen niet voor zijn rekening nemen. Dat betekent het einde van de ‘gedoogcoalitie’ die in 2010 is gevormd en waarschijnlijk vervroegde verkiezingen na de zomer. Het nieuws geeft het congres een vreemde wending. Het mislukken van de Catshuisonderhandelingen gonst door de wandelgangen van het D66-congres en met hun *smartphones* volgen de congresgangers de ontwikkelingen in Den Haag. In zijn toespraak voor het partijcongres, die uiteraard in het teken staat van de hervormingsagenda van D66, reageert partijleider Pechtold op de mislukte Cathuisonderhandelingen:

“Zeven weken geleden sloot het kabinet-Rutte zich op achter de hekken van het Catshuis. Twee coalitiegenoten en hun gedoogpartner met een zware, financiële opgave: hoe brengen we de overheidsfinanciën op orde en hoe zorgen we voor economische groei? De sombere cijfers over de Nederlandse economie, leken de taboes van tafel te hebben geveegd. Hypotheekrenteaftrek? Bespreekbaar, zei de VVD. Wij willen hervormen, zei Verhagen. Sindsdien voelt het alsof ik in een slechte film ben beland. Daar in het Catshuis werd niet – zoals de premier steeds beweerde – “uitvoering gegeven aan de afspraken in regeer- en gedoogakkoord”. Nee, achter die hekken wordt een nieuwe coalitie gesmeed. Zes onderhandelaars, drie partijen – plus een extra onderhandelaar, van een vierde partij op de achterbank van een auto – spraken over veel meer dan een financieel vraagstuk. Hier werd dus een nieuw kabinet geformeerd. Van VVD, CDA, PVV en SGP. Een meerderheidscoalitie waarbij PVV en SGP geen ministers zouden leveren: Rutte-II. De VVD koos opnieuw van harte voor samenwerking met PVV en SGP. Het CDA koos opnieuw en nu voluit voor de PVV van Wilders. Een slechte film, waarvoor, – gelukkig dan – vandaag het doek valt. Wat een kostbare inschattingsfout van VVD en CDA. Wat een kostbare inschattingsfout van premier Rutte. Zijn politieke kompas heeft hem volledig in de steek gelaten!

Zeven weken hebben we gewacht op het nieuwe akkoord. De verwrongen constructie van dit rariteitenkabinet deed het ergste vrezen. Welke boodschap krijgen mensen die door de crisis hun baan verliezen? Of hun huis maar niet verkocht krijgen? Al veel te lang staart dit land als een bang konijn in de koplampen van de toekomst. Het is aan ons, het is aan D66, om die lampen om te draaien en mensen weer zicht te bieden op die toekomst. Andere partijen vinden het sociaal een grote schuld door te schuiven naar toekomstige generaties. Een tekort van 3 procent is nog maar het begin. We moeten van drie naar twee

naar één naar nul. Dat is het doel! Wij draaien volgende week slechte kabinetsbezuinigingen terug. Wij laten de economie weer groeien, maar groener dan dit kabinet. Wij zetten meer mensen aan het werk. Eenzijdig lasten verzwaren, daar doen wij niet aan mee. En het belangrijkste: met onze keuzes verdelen wij de rekening over alle generaties. Wij slaan het spaarvarken van onze kinderen niet stuk.

Rutte-I was niet in beweging te krijgen. En Rutte II is in de kiem gesmoord, in zijn eigen web verstrikt geraakt. Het zwarte pieten in de coalitie is al volop begonnen. Voor mij staat nu voorop dat de Tweede Kamer het initiatief neemt. Wij zullen onze verantwoordelijkheid niet ontlopen. En daarna: snel nieuwe verkiezingen! Ik ben er klaar voor, jullie zijn er klaar voor, wij zijn er klaar voor, het land is er klaar voor! Klaar voor een ambitieus hervormingskabinet. Wat zeg ik: het kabinet van de vooruitgang. Ik ben klaar voor zo'n nieuw, 'krankzinnig avontuur'!"

BEGROTINGSAKKOORD

Op maandag 23 april biedt premier Rutte de koningin het ontslag van alle ministers en staatssecretarissen van zijn kabinet aan. Weer zullen er vervroegde verkiezingen worden gehouden. In de afgelopen tien jaar heeft Nederland geen enkel volwaardig kabinet gehad dat de hele regeerperiode van vier jaar volmaakte. De verkiezingsdatum wordt vastgesteld op 12 september.

In het Kamerdebat over de val van het kabinet, herhaalt D66-leider Pechtold dat hij de samenwerking van VVD, CDA en PVV een "onzalig avontuur" vond. "Een onzalig avontuur, omdat het kabinet 'dwarssligen' tot handelsmerk maakte: anti-Europa, anti-rechtstaat, anti-buitenland en anti-buitenlanders. Een onzalig avontuur, omdat VVD en CDA hun hervormingsagenda opofferden voor de macht. Wat de PVV niet wilde, gebeurde niet. En na anderhalf jaar had de gedoger er op een zaterdagochtend ineens geen zin meer in. Verbazingwekkend vond *ik* de verbazing bij VVD en CDA. Wie zich overlevert aan de grillen van een populist kan het zich niet permitteren in spijkerbroek en gympies naar de onderhandelingstafel te komen. Je staat zomaar in je pak genaaid!" Vooral premier Rutte krijgt harde verwijten van de D66'er:

"De premier heeft gegokt en verloren. Een kostbare inschattingsfout. Een fatale misrekening. Zelden was een falend politiek kompas zo duur. Geen orde op zaken in het land, maar grote chaos. Groeiende staatsschuld, krimpande economie, stijgende werkloosheid, het consumentenvertrouwen historisch laag. Brussel, de financiële markten en de ratingbureaus kijken vandaag argwanend toe. In Europa staan we

geïsoleerd. Ons krediet verspeeld bij onze bondgenoten. Ook hier heeft VVD-leider Rutte een kostbare inschattingsfout gemaakt. Blokades in Europa, mislukte migratiemissies, verwerpelijke meldpunten, schofferingen van bevriende staatshoofden. De rekening hiervan: Rutte en Verhagen kosten ons economische groei. Een dwars land zal zelf ook dwarsgezeten worden. En dus heb ik maar een vraag aan deze demissionaire premier: wie kan eigenlijk na anderhalf jaar z'n vingers aflikken? Hervormen is geen boekhouden. Hervormen is een houding een overtuiging, een mentaliteit. Daaraan heeft het VVD en CDA ontbroken. Daarom is Nederland vandaag onnodig kwetsbaar. Daarom staan we nu voor drastische maatregelen. Want de tijd dringt. Wat zeg ik, het is al veel te laat. Tegen het behoudzuchtige blok in deze Kamer zeg ik: wegstijgen kan niet meer, uitstellen kan niet meer, nóg langer vooruitschuiven, dat kan niet meer. Dit land heeft behoefte aan daadkracht. Wij hebben een verantwoordelijkheid voor de kansen van toekomstige generaties. Daarom hebben we als uitgangspunt: voldoen aan Europese afspraken. De begrotingsregels worden links en rechts met voeten getreden. Andere partijen vinden het blijkbaar sociaal een grote schuld door te schuiven. Wij houden ons aan onze eigen afspraken. Niet omdat Brussel het wil... Brussel wil het, omdat wij het willen.⁸⁴

Er komen weliswaar vervroegde verkiezingen, maar door het mislukken van de Catshuisonderhandelingen is er geen akkoord over aanvullende bezuinigingen, die noodzakelijk zijn om het tekort op de begroting in 2013 op maximaal drie procent te krijgen, zoals Europese afspraken vereisen. Omdat het kabinet-Rutte nu demissionair is, ligt het initiatief bij de Tweede Kamer. Er moet vóór eind april een akkoord zijn omdat op die datum een plan in Brussel moet worden ingeleverd. Maar door de verscherpte tegenstellingen tussen het kabinet en vooral de linkse oppositie, dreigt politieke verlamming. D66-leider Pechtold heeft de Tweede Kamer in het debat over de val van het kabinet al opgeroepen om het initiatief te nemen. "Na de breuk in het Catshuis, dachten de mensen, de politiek maakt niets meer klaar. En toen vond ik het belangrijk te laten zien dat we dat wél kunnen. Ik zei letterlijk: 'Laten we de komende dagen laten zien wat we wél kunnen, waar we elkaar wél kunnen vinden.'⁸⁵

De fractievoorzitters van D66, GroenLinks en ChristenUnie nemen daarom meteen na de val van het kabinet contact met elkaar op. Alexander Pechtold, Jolande Sap en Arie Slob zijn de politiek leiders van drie heel verschillende partijen met in veel opzichten uiteenlopende standpunten, maar op financieel-economisch terrein kunnen ze elkaar goed vinden. Op hun verzoek komen de financieel specialisten van D66, GroenLinks en ChristenUnie op dinsdagavond 24 april bij elkaar op de kamer van

D66-Kamerlid Wouter Koolmees, voormalig hoofd begrotingsbeleid van het Ministerie van Financiën. Al snel wordt duidelijk dat D66, GroenLinks en ChristenUnie de partijen zijn die bereid zijn om maatregelen te nemen om de moeilijke problemen met de overheidsfinanciën op te lossen. De drie nemen ook contact op met de PvdA, ook oppositiepartij, maar dat contact verloopt vanaf het begin moeizaam. In tegenstelling tot D66, GroenLinks en ChristenUnie vindt de PvdA het niet belangrijk om het begrotingstekort terug te brengen tot drie procent. Ook zijn de sociaaldemocraten tegen verhoging van de AOW-leeftijd, tegen de nullijn voor ambtenaren en tegen verhoging van de BTW. D66, GroenLinks en ChristenUnie merken dat de PvdA de gesprekken over de begroting alleen op haar eigen voorwaarden wil voeren, in plaats van dat ze wil meedenken en meebewegen. Met haar blokkades zet de PvdA zich al snel buitenspel.

Op woensdag en donderdag vindt koortsachtig overleg plaats tussen de fractievoorzitters en hun financieel specialisten om te kijken of er een akkoord over de begroting van 2013 mogelijk is. Ook minister van Financiën De Jager wordt betrokken bij de gesprekken, die merendeels plaatsvinden in de fractiekamer van D66. Premier Rutte is de grote afwezige. Het is onderhandelen onder hoge druk: de partijen proberen in twee dagen te doen wat VVD, CDA en PVV in zeven weken niet is gelukt. Welke onderdelen van het Catshuisakkoord krijgen steun, welke aanvullende eisen hebben die drie oppositiepartijen en welke maatregelen van het kabinet moeten worden teruggedraaid?

Na twee dagen onderhandelen lukt het D66, GroenLinks en ChristenUnie om met VVD en CDA een akkoord te sluiten over miljardenbezuinigingen. Het hoge btw-tarief gaat omhoog van 19% naar 21%, de loonbelasting gaat omlaag, nieuwe hypotheeklen moeten verplicht worden afgelost om de rente aftrekbaar te laten zijn, het reiskostenforfait gaat omlaag, de lonen van ambtenaren (met uitzondering van die in de zorg) worden twee jaar bevroren, de accijns op alcohol, tabak en frisdrank gaat omhoog, de belastingschijven worden eenmalig niet geïndexeerd voor inflatie, op de zorgkosten wordt bezuinigd (onder andere door verhoging van het eigen risico), de AOW-leeftijd gaat al vanaf 2013 geleidelijk omhoog en werkgevers moeten de eerste zes maanden de WW-uitkering betalen. Ook wordt in het akkoord een aantal omstreden bezuinigingen van het kabinet-Rutte teruggedraaid: de bezuinigingen op persoonsgebonden budget, het passend onderwijs en ontwikkelingssamenwerking. Ook wordt de voorgenomen verhoging van de griffierechten wordt teruggedraaid. Per saldo resulteert dit in een begrotingstekort van drie procent in 2013.

Het is een historisch akkoord. “Baanbrekend”, “ongekend”, zo luiden de commentaren.⁸⁶ Niet eerder in de parlementaire geschiedenis namen

drie oppositiepartijen het initiatief om samen met de coalitiepartijen van een gevallen kabinet tot een akkoord over de rijksbegroting te komen, laat staan dat ze daar in twee dagen in slaagden. Het ‘begrotingsakkoord’ (ook wel aangeduid als ‘lenteakkoord’, ‘wandelingenakkoord’ of ‘bliksemakkoord’), is een knap staaltje politiek leiderschap, waarin de vijf betrokken politieke partijen laten zien hun verantwoordelijkheid te nemen voor het oplossen van de financiële crisis – nog niet wetende dat sommige partijen de afspraken enkele maanden later alweer ter discussie zullen stellen.

De val van het kabinet en het daarop volgende begrotingsakkoord zetten de politieke verhoudingen op z’n kop. De PVV en SGP, die tot voor kort het kabinet in het zadel hielden, zijn hun invloed kwijt. In het debat over het begrotingsakkoord wordt Wilders volledig genegeerd. Ook de SP en PvdA staan buitenspel. *De Volkskrant* noemt de PvdA “de verliezer van de week”. Volgens de krant heeft PvdA-leider Samsom “zichzelf als potentiële coalitiegenoot schade berokkend” omdat hij “geen brug naar andere partijen heeft weten te slaan”.⁸⁷ De ‘Kunduz-coalitie’ (naar de partijen die in 2011 een politietrainingsmissie naar de Afghaanse provincie Kunduz mogelijk heeft gemaakt) wordt alom geprezen. “Wat de gedoogpartners in zeven weken niet klaarspeelden, lukte D66, GroenLinks, ChristenUnie, VVD en CDA in anderhalve dag”, schrijft *de Volkskrant* na de totstandkoming van het akkoord. “Zelden werd zoveel daadkracht getoond, zelden waren partijen zo snel bereid tot compromissen. Maatregelen die jarenlang taboe waren, zoals de aanpak van hypotheekrenteaftrek en het ontslagrecht, zijn in luttele uren genomen.”⁸⁸

En daarmee heeft D66 een opmerkelijke hoeveelheid van haar eigen hervormingsvoorstellen in het akkoord weten te krijgen: de hypotheekrenteaftrek, de verhoging van de AOW per direct, de versoepeling van het ontslagrecht, aanpassing van de WW, het zijn allemaal hervormingen die de democraten al jaren bepleiten. “Al sinds we weten hoe somber ons land er voor staat, heb ik een duidelijk doel”, zegt Pechtold op 26 april in het Kamerdebat naar aanleiding van het begrotingsakkoord. “Meer hervormingen om Nederland echt vooruit te brengen, slechte kabinetsbezuinigingen terugdraaien, de economie weer laten groeien, maar groener dan dit kabinet, meer mensen aan het werk, minder lastenverzwaringen dan het kabinet en het belangrijkste: de rekening eerlijk verdelen over alle generaties. En dus: voldoen aan Europese afspraken. Niet omdat Brussel het wil, maar omdat wij dat willen.” De D66-leider toont zich zeer tevreden met het akkoord over de begroting:

“De tijd was kort, de opgave groot, maar de wil om eruit te komen bleek nog groter. Met steun van een constructieve oppositie van D66, GroenLinks en ChristenUnie heeft een meerderheid in de Kamer bin-

nen 48 uur bereikt dat 2012 geen verloren jaar wordt. In 48 uur is besproken en beklonken waar vijf jaar lang een taboe op rustte. Een stevig hervormingsakkoord om Nederland sterker uit de crisis te laten komen. Dit pakket – waarin veel ambities van D66 verwezenlijkt worden – kan het begin zijn van herstel van vertrouwen. Het vertrouwen van mensen en bedrijven in onze economie, het vertrouwen van Europa en de financiële markt en in de Nederlandse overheid en het belangrijkste: het vertrouwen van mensen in de politiek. Omdat zij nu hebben gezien dat er wél politici zijn die de moed hebben hun partijbelang te overstijgen.

Dit pakket vraagt opofferingsgezindheid van partijen. Maar nog meer van al die mensen die wij vragen hun bijdrage te leveren. Maar ik durf dat te doen. Omdat er zoveel op het spel staat. En omdat er zoveel tegenover staat. Het terugdraaien van slechte bezuinigingen. Op passend onderwijs, het persoonsgebonden budget, op de Geestelijke Gezondheidszorg op cultuur, natuur, openbaar vervoer en de toegang tot de rechter, de griffierechten. En ontwikkelingssamenwerking blijft op niveau. Met dit akkoord gaan we het land hervormen, vanuit het politieke midden. Een forse stap zetten met de hervormingen die ik al jaren wil. Mensen krijgen zekerheid dankzij hervorming van de woningmarkt. Iemand die z'n baan verliest, kan straks sneller weer aan de slag dankzij een modern ontslagrecht. We gaan langer werken. Niet pas in 2020, maar al geleidelijk vanaf volgend jaar. We vergroenen de economie. De vervuiler betaalt. En de inkomstenbelasting gaat omlaag, zodat werken beter loont. En onder de streep: minder lasten dan in het Catshuisakkoord.

Dit akkoord zet Nederland na jaren van stilstand weer in z'n vooruit. Begin september zal de kiezer spreken. De keuze is helder: vallen we terug in een politieke patstelling of komt er een hervormingskabinet, een kabinet van de vooruitgang. Dat er zonder D66 nooit zal komen.

Tot slot permitteer ik mij een persoonlijke noot: Collega's, het waren twee fantastische dagen!⁸⁹

KANDIDATENLIJST

Op 22 juni presenteert partijvoorzitter Van Engelshoven de kandidatenlijst van D66 voor de komende Tweede Kamerverkiezingen. Het is een door Van Engelshoven, fractievoorzitter Pechtold en de voorzitter van de talentencommissie Rudi Nieuwenhoven samengestelde advieslijst, waar de leden van de partij nog verschuivingen in kunnen aanbrengen. De nummer één-positie op de lijst is geen verrassing. Alexander Pechtold is voor de derde keer de lijsttrekker van de democraten. Hij was de enige kandidaat en is eerder al via een internetstemming gekozen. Van de zit-

tende Tweede Kamerleden heeft alleen Boris van der Ham zich niet opnieuw kandidaat gesteld. De overige Kamerleden staan allemaal bij de eerste dertien op de kandidatenlijst, maar er hebben wel opvallende verschuivingen plaatsgevonden.

Op de tweede plaats van de kandidatenlijst staat Stientje van Veldhoven. In 2010 stond zij nog zevende op de lijst, maar ze heeft zich in de afgelopen twee jaar ontwikkeld tot één van de gezichten van D66 en is twee jaar achter elkaar uitgeroepen tot 'groenste politicus'. Op de derde plaats staat financieel specialist Wouter Koolmees, die in 2010 nog op plaats acht stond en een belangrijke rol speelde bij de totstandkoming van het Lenteakkoord. Vierde is Kamerlid Kees Verhoeven, die tevens campagneleider is en in 2010 op plaats negen stond. Op plaats vijf staat een verrassende nieuwkomer: Vera Bergkamp, voorzitter van homobelangenvereniging COC. Na Boris Dittrich en Boris van der Ham krijgt D66 met Bergkamp opnieuw een prominente voorvechter van homobelangen in de Tweede Kamerfractie. Na Kamerlid Gerard Schouw op de zesde plaats van de kandidatenlijst, volgt op plaats zeven een andere nieuwkomer: Paul van Meenen, onderwijsbestuurder en fractievoorzitter van D66 in Leiden. Steven van Wijenberg, directeur op het Ministerie van Sociale Zaken, is de derde nieuwkomer in de top-tien. Kamerlid en fractiesecretaris Magda Bernds en, die in 2010 nog op plaats drie van de kandidatenlijst stond, staat deze keer op nummer negen, Pia Dijkstra staat op plaats tien (zij stond in 2010 op plaats zestien). Op plaats elf staat nieuwkomer Sjoerd Sjoerdsma, gevolgd door de zittende Kamerleden Wassila Hachchi op twaalf en Fatma Koser Kaya op dertien. Rechter Judith Swinkels staat op plaats veertien, fractievoorzitter van D66 in Rotterdam Salima Belhaj completeert de top-vijftien van de lijst.

Vervolgens krijgen de leden in een internetstemming de mogelijkheid om de concept-kandidatenlijst te wijzigen. Van de bijna 22.000 stemgerechtigde leden brengen 5.588 leden (25%) hun stem uit.⁹⁰ Als uitslag van de internetstemming bekend wordt, blijkt dat de leden de concept-kandidatenlijst vrijwel ongewijzigd hebben overgenomen. Alleen Pia Dijkstra stijgt een plaats (van tien naar negen) ten koste van Magda Bernds en. Veruit het grootste deel van de leden heeft het stemadvies van Pechtold en Van Engelshoven gevolgd, want behalve Dijkstra haalt niemand voldoende persoonlijke voorkeursstemmen om een of meer plaatsen te stijgen.

EN NU VOORUIT

Een dag nadat de kandidatenlijst bekend is gemaakt, presenteren de democraten hun verkiezingsprogramma, dat de titel 'En nu vooruit. Op weg naar een welvarende, duurzame toekomst' heeft gekregen. Een titel die

kernachtig aangeeft waar de komende verkiezingen wat D66 betreft over gaan: na “jaren van stilstand” moet Nederland weer vooruit. Het programma wordt gepresenteerd en toegelicht door Hans Wijers, die een belangrijke rol heeft gespeeld bij de totstandkoming van het programma, dat door de vervroegde verkiezingen noodgedwongen in korte tijd geschreven moest worden. In de inleiding van het programma schrijven Wijers en de voorzitter van de programmacommissie Marty Smits met welk oogmerk het programma is geschreven: “D66 wil de stem zijn van die Nederlanders die vinden dat we ons land verder moeten uitbouwen tot een toonaangevend, internationaal georiënteerd centrum van economische en culturele activiteiten. Een land van sociale samenhang en een hoge kwaliteit van leven en natuur. Gerealiseerd in een klimaat van ontplooiing, ruimte en vrijheid. Een land dat daardoor een bron van inspiratie is voor onszelf en de rest van de wereld.”

Door de financieel-economische crisis en almaar stijgende overheidsuitgaven zijn bezuinigingen volgens de democraten onvermijdelijk. “We praten nu al jaren over bezuinigingen, maar we geven gewoon elk jaar weer meer geld uit. (...) Elk jaar geven we 18 miljard meer uit dan we binnenkrijgen. (...) Dat kan zo niet langer, een koersverandering is hard nodig. Niemand kan oneindig meer uit blijven geven dan er binnenkomt.” De democraten willen dan ook dat de overheidsfinanciën op orde worden gebracht: in 2013 mag het tekort in lijn met de Europese afspraken maximaal drie procent bedragen en in 2017 moet sprake zijn van een structureel begrotingsevenwicht. “Gewoon niet meer uitgeven dan er binnenkomt. Niet op de pof leven. Zo moet het thuis, zo moet het bij de overheid.” Maar de democraten willen niet alleen maar bezuinigen. “Dat blijkt steeds weer te leiden tot korte termijn beleid en onproductief snijden. D66 wil sturen op de kwaliteit van de publieke financiën. Wij geloven in een slimme mix van hervormen, investeren en bezuinigen” (een drieslag die in 2010 de kern van de mislukte paars-plus-coalitie vormde, zie hoofdstuk 7). Op die manier hopen de democraten “de randvoorwaarden voor een welvarende en duurzame toekomst van Nederland te realiseren.”

D66 legt in haar programma veel nadruk op economische groei. De democraten zien groei van de economie als “de beste manier is om de overheidsfinanciën op orde te brengen”. Bovendien, zo redeneren de democraten, zorgt groei voor “dynamiek en vernieuwing”: “Groei zorgt voor nieuwe banen. Groei is de zuurstof van onze samenleving. Duurzame groei is de sleutel naar een welvarende toekomst. (...) We komen alleen uit de huidige stilstand door doelgericht, vastbesloten en in hoog tempo ruimte te creëren voor nieuwe groei. Met investeringen in onderwijs als de motor.” De democraten spreken van een “strijd om groei”, die draait om “flexibel en hoogwaardig talent, ondernemerschap, duurzaam-

heid en economische flexibiliteit. Deze pijlers vormen de kern van de welvaart van morgen. D66 heeft een groeiagenda om Nederland deze kansen te laten pakken." Die agenda omvat onder meer investeringen in innovatie en toptalent, het stimuleren van ondernemerschap, het verminderen van regeldruk, het stimuleren van handel met opkomende markten zoals Brazilië, India en China, het verlagen de inkomstenbelasting en geleidelijke uitbreiding van de werkweek naar veertig uur. Verder blijft D66, in lijn met eerdere verkiezingsprogramma's, hameren op hervorming van de arbeidsmarkt, om, zoals ze zelf zeggen, van baan- naar werkzekerheid te komen. "We willen de tweedeling tussen mensen die langs de kant staan en mensen die meedoen verkleinen. Mensen die langs de kant staan, hebben nu te weinig kans op een baan. Modernisering van het ontslagrecht maakt het vaste contract weer aantrekkelijk. Zo scheppen we meer kansen, juist voor diegenen met een zwakkere positie op de arbeidsmarkt, zoals jongeren." D66 wil de AOW-leeftijd sneller verhogen dan in het Lenteakkoord is afgesproken en sneller dan in het verkiezingsprogramma uit 2010: geleidelijk naar 67 jaar in 2021.

Maar zoals de ondertitel van het verkiezingsprogramma aangeeft, dient de beoogde groei wel duurzaam te zijn. De democraten zien de hervormingen die door de financieel-economische crisis noodzakelijk zijn geworden, als kans om ook een omslag naar verduurzaming te maken. "In 2050 zijn er 9 miljard mensen op de wereld die we een menswaardig bestaan willen bieden, binnen de grenzen van één planeet. Schaarste van energie, voedsel en grondstoffen zullen ons de komende jaren meer en meer raken. (...) Nu is het moment om definitief een andere weg in te slaan. De weg naar een economie die past binnen de grenzen van onze wereld. Weg van een verouderd economisch model gebaseerd op verbranden, verbruiken en verteren, op naar een economie gebaseerd op hoogwaardig hergebruik, waarin de natuurlijke hulpbronnen die onze planeet levert in een eindeloze cirkel worden gebruikt." Nederland loopt volgens de democraten hopeloos achter wat betreft duurzaamheid, terwijl er tal van kansen en mogelijkheden zijn. D66 wil dat de overheid die duurzaamheid centraal stelt, regels vereenvoudigt, barrières wegneemt en innovatie "zodat Nederland de schoonste economie van Europa wordt, met een ecologische voetafdruk passend bij onze omvang". "Onze stip aan de horizon is een Europa dat in 2050 geheel duurzaam in de eigen elektriciteitsvraag kan voorzien. Daarom wil D66 van het komende kabinet een nationaal energieplan voor 2020, met concrete, meetbare doelen en een duidelijk pad naar onze ambities voor 2050." De democraten willen "nieuwe bindende internationale klimaatafspraken, waar alle grote opkomende economieën in meedraaien". Duurzaam produceren en hergebruik moeten worden gestimuleerd en subsidies voor fossiele brandstoffen moeten worden afgebouwd. Ook de ontwikkeling van duurzame bio-

brandstoffen moet worden gestimuleerd (“waarbij de groei van het gebruik niet ten koste gaat van voedselgewassen of het tropisch regenwoud”), de subsidie op duurzame energie moet worden verdubbeld, het moet eenvoudiger worden om zelf energie op te wekken en er moet veel meer energie worden bespaard. Om te zorgen dat “groen ondernemen, investeren en consumeren” eerder loont, moeten de mogelijkheden voor belastingaftrek voor investeringen in energiebesparingen en milieu-investeringen worden vergroot. Het principe ‘de vervuiler betaalt’ moet consistentier worden gehanteerd, onder meer door vlees onder het hoge Btw-tarief te brengen en autogebruik in plaats van het bezit te belasten.

Door de economische crisis en de problemen in de Eurozone is ‘Europa’ in het brandpunt van het politieke debat beland. De verkiezingen op 12 september zullen dan ook voor een belangrijk deel in het teken van Europa staan. Wat D66 betreft is de keuze helder: “Nederland kan drie dingen doen. Weglopen voor Europa, doorgaan met pappen en nathouden, of Europa aanpakken en verbeteren.” De democraten kiezen uiteraard voor dat laatste, met als ultieme doel: een “slagvaardig federaal Europa”.

“Onze vrede, veiligheid en welvaart hebben we voor een belangrijk deel te danken aan Europese integratie. (...) In de afgelopen 60 jaar is Nederland, door Europese integratie, tot in de haarvaten verbonden geraakt met de andere lidstaten van de Europese Unie. Europa is geen toekomstdroom, maar een dagelijkse werkelijkheid. Nu moeten we het beste maken van deze werkelijkheid. Stap voor stap heeft het Nederlandse parlement daar voor gekozen. Niet gedwongen, maar vanuit de overtuiging dat Nederland beter af is als de landen van het Europese continent samen de weg naar duurzame vooruitgang en vrede bewandelen. Wij zijn ervan overtuigd dat Europa onmisbaar is voor een welvarende toekomst. In een wereld waarin continenten in plaats van staten de dienst uitmaken en uitdagingen zoals veiligheid, milieu en immigratie landsgrenzen overschrijden, is het cruciaal dat Europa samenwerkt. Door onderlinge relaties, verbondenheid, begrip en verdraagzaamheid vormt Europese integratie een waarborg voor vrede. Juist ook voor Nederland is Europese samenwerking een zegening. Geen land is voor zijn veiligheid, zijn politieke gewicht in de wereld en zijn economische welvaart zo afhankelijk van dialoog, goede verhoudingen en samenwerking met de omringende landen. (...) Het is tijd dat we in niet mis te verstane woorden kiezen vóór Europa en ‘wij versus zij’-denken achter ons laten. Nederland zou daarbij voorop moeten lopen en niet, zoals nu, steeds net te laat toch meedoen. (...) Het Nederland dat wij voor ogen hebben kan alleen ontwikkeld worden in een sterk, veilig en welvarend Europa.”

De financiële crisis die Europa in zijn greep houdt, komt volgens de democraten "niet door te veel, maar door te weinig integratie". Europa is volgens D66 verre van volmaakt en de democraten pleiten dan ook niet voor minder, maar voor een beter Europa. Er is "meer slagkracht, meer democratie en minder bureaucratie" nodig. Om financiële crises die de Eurozone ondermijnen in de toekomst te voorkomen moet het toezicht op de financiële sector Europees worden geregeld, er moet één Europees depositogarantiestelsel komen, verplichte grotere buffers voor banken en een noodfonds dat kan worden ingezet als Europese banken dreigen om te vallen. Ook zijn "harde begrotingsafspraken" nodig en moeten landen die zich niet aan die afspraken houden, worden gecorrigeerd. De democraten pleiten voor "een echte politieke unie", met een door de bevolking gekozen Europese president. Verder moet de bestuurlijke transparantie binnen de Europese Unie worden vergroot, moeten de bevoegdheden van het Europees Parlement worden uitgebreid en moeten mensen bij de verkiezingen van het Europees Parlement op transnationale lijsten kunnen stemmen.

Uiteraard pleiten de democraten ook in het nieuwe verkiezingsprogramma voor hervormingen die moeten leiden tot "een meer slagvaardig, transparant en meer democratisch bestuur". Provincies en waterschappen moeten worden samengevoegd en omgevormd tot een kleiner aantal 'landsdelen' en er moeten minder, grotere en krachtigere gemeenten komen. Om de parlementaire controle te verbeteren wil D66 de controle-instrumenten van de Tweede Kamer versterken. Opvallend afwezig in het programma is de oude D66-wens om met een ander kiesstelsel de 'band tussen kiezer en gekozene' te versterken. Die band willen de democraten nu versterken door op alle niveaus door de bevolking gekozen bestuurders in te voeren die hun eigen kabinet of college samenstellen. Ook moeten burgers op alle niveaus in een vroeg stadium worden betrokken bij besluitvorming en moet de mogelijkheid bestaan om via correctieve referenda besluiten terug te draaien. Dat de democraten de Eerste Kamer willen afschaffen, was al bekend, maar daaraan is nu toegevoegd dat dat pas kan na invoering van constitutionele toetsing. D66 wil dat het staats-hoofd geen deel meer uitmaakt van de regering en de Raad van State en geen rol heeft bij kabinetsformaties. Verder wil D66 het eenvoudiger maken om de grondwet te wijzigen, maar "fundamentele burgerlijke vrijheden als het non-discriminatiebeginsel en de vrijheid van meningsuiting" moeten van herziening worden uitgesloten.⁹¹

Andere voorstellen in het nieuwe verkiezingsprogramma van de democraten betreffen onder meer twee miljard aan investeringen in het onderwijs, verdere hervorming van de hypotheekrenteaftrek dan in begrotingsakkoord, nieuwe stappen op medisch-ethisch terrein (euthanasie

moet uit het strafrecht en wetenschappelijk onderzoek met embryo's en het invriezen van eicellen moeten mogelijk worden), legalisering en regulering van cannabis, een einde aan de Nederlandse deelname aan het JSF-project, het afbouwen van de Europese landbouwsubsidies, het schrappen van het verbod op smadelijke godslastering en het 'boekverbod' en het gelijktrekken van de rechtspositie van ambtenaren met die in de private sector.

CAMPAGNE: AAN DE SLAG

Doordat de verkiezingen kort na de zomervakantie plaatsvinden, duurt de verkiezingscampagne relatief kort. De lijsttrekkers gaan eerst nog met vakantie en zullen zich pas in de tweede helft van augustus en begin september gedurende vier weken op de campagne storten. De democraten willen echter ook de zomervakantie gebruiken om campagne te voeren en beginnen al in de laatste week van juni aan een reeks 'D66-campagnedagen'. Teams van vrijwilligers trekken het land in om folders uit te delen, onder meer op de popfestivals die traditioneel in de zomervakantie worden gehouden. En onder de titel 'Summer of 66' worden door leden en sympathisanten lokale activiteiten georganiseerd voor vrienden, familie, collega's en bureaus, met als doel D66 op lokale schaal zichtbaar te laten zijn en niet D66-stemmers meer bekend te maken met de partij. Van straatbarbecues tot strandfeesten, alles is mogelijk.

Op 11 augustus, vijf weken voor de verkiezingen van 12 september, vindt de officiële start van de D66-campagne plaats, met flyeracties in Utrecht en Den Bosch. Voor de campagne is een budget van (slechts) 750.000 euro beschikbaar.⁹² In de verkiezingscampagne zullen de financieel-economische crisis en 'Europa' de dominante onderwerpen zijn. D66 kan zich op beide onderwerpen profileren: onder verwijzing naar het 'begrotingsakkoord' kunnen de democraten laten zien dat ze bereid zijn 'vuile handen' te maken om de crisis aan te pakken. De hervormingen waar D66 al jaren voor pleit, staan ook nu centraal en op het punt van financiële degelijkheid gaan ze de strijd met de VVD aan. En de partij is al jaren consequent en uitgesproken pro-Europa. Bij de campagnestart benadrukt lijsttrekker Pechtold het belang van gezonde overheidsfinancien. "Nederland geeft ieder jaar teveel geld uit. Onze schuld blijft maar oplopen. Als mensen dat thuis zouden doen, staat binnen de kortste keren de deurwaarder op de stoep. Zelfs nu we al veel bezuinigd hebben en het begrotingstekort in lijn met Europese afspraken tot drie procent hebben beperkt, geven we nog ieder jaar achttien miljard euro teveel uit. Dat kunnen we niet volhouden. We moeten het huishoudboekje weer onder controle krijgen, anders betalen onze kinderen de rekening. Andere partijen beloven de kiezer tot 12 september gouden bergen, om daarna diezelf-

de kiezers weer teleur te moeten stellen met moeilijke maatregelen. Wij vertellen mensen liever nu al dat we niet nog langer meer geld kunnen uitgeven dan er binnenkomt. Gratis geld bestaat niet!”⁹³ De campagne-slogan ‘En nu vooruit’ verwoordt de kern van de boodschap die D66 tijdens de campagne zal uitdragen: Nederland moet weer in beweging komen. Pechtold: “Ik heb genoeg van de stilstand. Nederlanders willen weer vooruit. We moeten met z’n allen aan de slag voor economische groei, in Nederland en in Europa. D66 heeft een zorgvuldig en verantwoord programma van bezuinigen, hervormen en investeren in onderwijs en innovatie. Zo creëren we minder schuld en meer banen en kansen voor mensen.”⁹⁴ Behalve de bekende hervormingsagenda presenteert D66 in de campagne ook een aantal concrete voorstellen. Zo willen de democraten 500 miljoen euro extra besteden aan het verbeteren van de positie van leraren en presenteren ze plannen om de positie van starters op de woningmarkt te verbeteren, een voorstel om het voor ambtenaren van de burgerlijke stand onmogelijk te maken om het trouwen van stellen van gelijk geslacht te weigeren en een initiatiefwet om het actief donoregistratiesysteem (ADR) in te voeren.

“Ik denk dat D66 een leidende rol kan en moet spelen”, zegt Pechtold in de zomer van 2012, vooruitblikkend op de komende verkiezingen.⁹⁵ D66 heeft de sleutel van de kabinetsformatie in handen: volgens de opiniepeilingen is er na de verkiezingen bijna geen realistische coalitie mogelijk zonder D66. En het aantal mogelijkheden slinkt bovendien als Pechtold in een interview laat weten dat de kans “heel klein” is dat D66 na de verkiezingen deelneemt aan een kabinet waarin ook de SP zit.⁹⁶ Daarmee wordt de kans op een kabinet-Roemer een stuk kleiner. Bovendien maakt Pechtold zo duidelijk dat het niet nodig is om op de VVD te stemmen om Roemer ‘uit het torentje te houden’: daarvoor kan ook op D66 worden gestemd.

Ook tijdens het verkiezingscongres van de democraten, op 24 en 25 augustus in het World Forum Convention Centre in Den Haag, is de boodschap dat alleen een kabinet met D66 Nederland vooruit brengt. De financieel-economische crisis is volgens lijsttrekker Pechtold niet uit de lucht komen vallen. “Het was niet voorbestemd. Het is geen noodlot. We waren gewoon niet goed voorbereid. We stonden er zwakker voor dan nodig was, omdat onder Balkenende IV en daarna bij Rutte/Verhagen/Wilders hervormingen uitbleven. Taboes bleven bestaan. De stilstand regeerde. Het is dus geen noodlot. We kunnen er wat aan doen.” Maar daarvoor hoeven de kiezers volgens Pechtold niet bij de ‘linkse’ partijen te zijn. Die willen problemen immers nog steeds niet aanpakken. “Die politiek van ontkenning is dé manier om nooit te hoeven nadenken over echte oplossingen. Het is dé manier om gouden bergen te beloven, vóór verkiezingen. Maar ook dé manier om mensen teleur te stellen, ná

verkiezingen.” Het is volgens Pechtold mede aan de politiek te wijten dat Nederland de crisis niet te boven komt. “Mensen weten niet waar ze aan toe zijn, omdat de politiek aarzelt, twijfelt, terugkomt op gemaakte afspraken. En het allerergste: geen richting geeft.”

De D66-lijsttrekker uit harde woorden aan het adres van premier Rutte op het punt van Europa: “Ik verwijt Rutte niet dat hij zich thuis voelt in het anti-Europese kamp van Wilders en Roemer. Ik verwijt hem wél dat hij op deze manier onze internationale reputatie en de belangen van Nederland in Europa verkwanselt.” Volgens Pechtold is de vraag op 12 september: “Volgen we Wilders naar de uitgang van Europa? Volgen we Rutte en Roemer in hun zelfgekozen isolement binnen Europa? Of volgt Nederland D66 op weg naar een nieuw Europa?”

Pechtold presenteert D66 als het alternatief voor de keuze ‘links’ of ‘rechts’. “Ik wil hier over twee jaar niet opnieuw staan, omdat er weer een kabinet is mislukt. Mensen zijn de loze beloften en het gedoe meer dan zat. Zo’n avontuur op rechts, dat nooit meer. Een experiment op links, dat zal ook niet werken. Dit land is toe aan een stabiel kabinet. Om orde op zaken te stellen. Wat Rutte beloofde. Wat Rutte niet deed. Om de stilstand te doorbreken. Wat Roemer niet wil. Wat Roemer niet kan. Ik zeg u: er is een alternatief. Geef ons de sleutel. Want alleen een kabinet met D66 brengt Nederland vooruit. Een kabinet dat de crisis in Nederland en Europa gaat bestrijden. Met gezag, inlevingsvermogen en daadkracht. Sommigen betwijfelen of politici vandaag de dag zo’n kabinet tot stand kunnen brengen. Maar dan zeg ik: mijn generatie politiek leiders zou zich rot moeten schamen als we daarin zouden falen. Er zijn drie dingen voor nodig: Politiek vertrouwen tussen coalitiepartners, politieke moed, en ervaren bewindslieden met kennis van zaken. En daarom, congres, is mijn boodschap vandaag aan de kiezer: Ga voor zekerheid. D66 wil samenwerken met alle partijen die bereid zijn te hervormen, die Nederland vooruit brengen. Nog meer populisme, van welke politieke kleur dan ook, kan ons land niet meer hebben. Maak ons groot!”⁹⁷

Pechtold is zelfverzekerder dan ooit. In het televisieprogramma Buitenhof op 10 juni 2012 heeft Pechtold zich voor het eerst opgeworpen als mogelijk toekomstig minister-president. “Ik zou niet weten waarom ik geen leiding zou kunnen geven aan een hervormingsgezind, pro-Europees kabinet. Na wat we met het begrotingsakkoord hebben laten zien, ben ik zeer gemotiveerd om door te gaan.”⁹⁸ Eerder heeft Pechtold aangegeven dat hij vindt dat de politiek leider van D66 in de Tweede Kamer hoort te zitten. “De kans dat ik in de Kamer blijf, is nog steeds heel groot”, zegt hij daarover in juli 2012. “Maar de omstandigheden zijn veranderd. Toen bestond de D66-fractie uit drie mensen: Boris van der Ham, Fatma Koser Kaya en ik. In die situatie kon ik me niet veroorloven te zeggen: ik ga in het kabinet. Nu is de fractie veel groter en hebben we veel meer mensen

die een dragende rol spelen: Wouter Koolmees, Stientje van Veldhoven, Kees Verhoeven. Nu heb ik wél de ruimte om te zeggen: ik wil best premier worden.”⁹⁹ Het profiel van Pechtold die als ervaren politiek leider knopen wil doorhakken om Nederland verder te brengen, doet het goed: na Rutte en Roemer wordt Pechtold door de kiezers het meest genoemd als mogelijke minister-president. “Aan de slag”, is zijn boodschap in de televisiespot die voor de verkiezingscampagne is gemaakt. En een sterk optreden van Pechtold tijdens popfestival Lowlands bevestigt het beeld van een zelfverzekerde Pechtold die premier wil worden. Als de presentator een vraag aan Pechtold begint met: “Stel u zit straks als vicepremier met Rutte in het torentje”, onderbreekt de D66-lijsttrekker hem: “Ho ho, waarom niet omgekeerd?”¹⁰⁰

Maar de kans op een kabinet-Pechtold is niet heel groot. Aan het begin van de verkiezingscampagne gaan de VVD en de SP in alle opiniepeilingen ver aan kop. Beide partijen kunnen volgens de peilingen boven de dertig zetels uitkomen, zij het dat in de ene peiling de VVD de grootste is en in de andere peiling de SP. De PvdA, de PVV, het CDA en D66 volgen op ruime afstand en staan in de peilingen allemaal tussen de vijftien en twintig zetels. De verkiezingsstrijd lijkt dus een tweestrijd te worden tussen VVD-lijsttrekker Rutte en SP-lijsttrekker Roemer om de vraag welke partij de grootste wordt en wie de volgende premier van Nederland wordt. Maar net als PVV-leider Wilders laten Rutte en Roemer zich in eerste weken van de campagne niet zien. Ze ontbreken ook tijdens eerste lijsttrekkersdebat op televisie, bij de NOS op 22 augustus, waarin D66-lijsttrekker Pechtold veel spreektijd naar zich toe weet te trekken, maar PvdA-leider Samsom als winnaar wordt aangewezen. Hoewel Pechtold zichzelf heeft opgeworpen als mogelijke premier van een nieuw kabinet, ontbreekt hij tijdens het daarop volgende ‘premiersdebat’ bij RTL. Dat debat blijkt een cruciaal moment in de aanloop naar de verkiezingen. Door de sterke optredens van Samsom begint de PvdA in de peilingen te stijgen en de SP te dalen. Daardoor kantelt het beeld van de campagne. Niet de SP maar de PvdA wordt ineens de grote concurrent van de VVD en in de laatste campagneweek ontspint zich een tweestrijd tussen VVD-lijsttrekker Rutte en PvdA-lijsttrekker Samsom. Zo’n tweestrijd is nadelig voor D66. Het gevaar bestaat dat mensen die eigenlijk wel op D66 willen stemmen, voor de VVD kiezen om te voorkomen dat de PvdA de grootste wordt of op de PvdA om te voorkomen dat de VVD de grootste wordt. Twee weken voor de verkiezingen is in de opiniepeilingen voor D66 een licht dalende trend zichtbaar. Bij opiniepeiler Maurice de Hond halen de democraten eind augustus vijftien zetels, bij onderzoeksbureau Ipsos/Synovate veertien en bij TNS NIPO twaalf.¹⁰¹ Twee dagen voor de verkiezingen staat D66 bij De Hond op elf, bij Ipsos/Synovate ook op elf en bij TNS NIPO op dertien.¹⁰² De democraten voeren een erg goed geor-

ganiseerde (inhoudelijke) campagne, maar anders dan in 2010 lukt het hem niet om de inzet echt in winst om te zetten.

Twee dagen voor de verkiezingen zijn de vooruitzichten voor D66 onzeker geworden. Nadat de partij twee jaar lang op forse winst heeft gestaan, is het helemaal niet zeker of de democraten erin zullen slagen om voor de zesde keer op een rij bij verkiezingen te winnen. Het sluiten van het begrotingsakkoord na de val van het kabinet-Rutte had voor D66 de voorbode moeten zijn van een nieuwe periode als regeringspartij, maar ook dat is helemaal nog niet zo zeker. Een middenkabinet van VVD, PvdA en CDA zou ook zomaar tot de mogelijkheden kunnen behoren. Lijsttrekker Pechtold benadrukt in de laatste campagnedagen de wenselijkheid van een “stabiel middenkabinet”. “Geen avonturen op rechts, geen experimenten op rechts”, is het mantra dat Pechtold telkens herhaalt. Niet doorslaan van de ene naar de andere kant, maar de verbinding zoeken vanuit het midden. Na de stilstand van Balkenende IV en twee jaar stilstand onder Rutte moet Nederland ‘nu vooruit’, aldus de democraten. Om dat te bewerkstelligen moet D66 in ieder geval deel uitmaken van dat nieuwe kabinet. Anders dreigt volgens Pechtold opnieuw stilstand, nu “door een kabinet van VVD samen met PvdA zonder vooruitstrevend midden”.¹⁰³ Alleen een kabinet met D66 zal de hervormingen doorvoeren waar Nederland behoefte aan heeft, is de boodschap van Pechtold. De centrale boodschap van de democraten in de laatste dagen van de campagne luidt dan ook: “stem strategisch, maak D66 groot”.

TWAALF IN TWAALF

Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2010 behaalde D66 tien zetels. Twee jaar later groeit de partij met twintig procent naar twaalf zetels. De VVD wordt met 41 zetels opnieuw de grootste partij. De PvdA behaalt 38 zetels, de SP blijft gelijk op vijftien zetels. De PVV, het CDA en GroenLinks verliezen fors: de PVV zakt naar achttien zetels, het CDA naar vijftien, GroenLinks naar vier. Lijsttrekker Pechtold is erg tevreden met de uitslag. “Mijn doel was om D66 op winst te brengen. Dat is gelukt”, zegt Pechtold in een reactie op de uitslag.¹⁰⁴ “In de opgeklopte tweestrijd tussen PvdA en VVD is onze partij stevig overeind gebleven.”¹⁰⁵

Op voorstel van D66 heeft de Tweede Kamer eerder in 2012 het eigen Reglement van Orde gewijzigd, waardoor de kabinetsformatie anders verloopt dan voorheen. Niet de Koningin, maar de Tweede Kamer zelf neemt een dag na de verkiezingen het initiatief om te komen tot een nieuw kabinet. De VVD en de PvdA hebben samen 79 zetels, genoeg om samen een kabinet te vormen dat een meerderheid heeft in de Tweede Kamer. In diverse commentaren wordt geopperd om een ‘parse’ samenwerking van de twee grootste partijen te verbreden met het CDA of D66

(of allebei), mede omdat VVD en PvdA in de Eerste Kamer geen meerderheid hebben. Na de eerste fractievergadering na de verkiezingen, verklaart Pechtold dat D66 bereid is om te praten over de vorming van een nieuw kabinet. De democraten erkennen niet nodig te zijn voor een meerderheid in de Tweede Kamer, maar menen wel een rol te kunnen spelen om tot een stabiel kabinet te komen. Volgens Pechtold is “programmatische aansluiting” bij een kabinetsformatie belangrijker dan de getalsmatige verhoudingen.¹⁰⁶ Dat mag dan een constructieve houding zijn, maar de democraten lijken weinig lessen te hebben getrokken uit het verleden. D66 heeft slechte ervaring met deelname aan coalities wanneer de partij in de Tweede Kamer niet nodig is voor een meerderheid: zowel in Paars II, toen PvdA en VVD samen over een meerderheid beschikten, als in het kabinet-Balkenende II, toen CDA en VVD met wisselende meerderheden de derde coalitiepartner buiten spel konden zetten. Nadat Pechtold met ‘verkenner’ Henk Kamp heeft gesproken, lijkt dat besef ook bij de D66-leider doorgedrongen. Vooralsnog ziet hij voor D66 toch geen rol in de formatie. “D66 heeft tijdens de campagne gehamerd op het belang van een stabiel en ambitieus kabinet. Het initiatief tot de vorming van zo’n kabinet ligt gezien de uitslag nu bij de twee grootste partijen, VVD en PvdA.”¹⁰⁷ Als deze twee partijen inderdaad samen gaan regeren, zullen ze in de Eerste Kamer ofwel het CDA, of D66 en GroenLinks nodig voor een meerderheid. Die gedoogrol in de senaat biedt voor de democraten perspectieven voor invloed in de Tweede Kamer. Niet als regeringspartij, maar als constructief opererende oppositiepartij, een rol waar D66 in het verleden goede ervaringen mee heeft opgedaan.

PAARS ZONDER D66

“In 2006 zijn we langs de afgrond van ons bestaan gefietst”, aldus Alexander Pechtold, nadat D66 onder zijn leiding haar bestaansrecht had terugveroverd.¹⁰⁸ Na zes jaar partijleiderschap is Pechtold binnen D66 nog altijd onomstreden. Hij heeft met succes een brug geslagen tussen de geschiedenis van de partij en het Nederland van de 21^e eeuw. Hij heeft de brede sociaal-liberale agenda, die onder Boris Dittrich en Lousewies van der Laan is ingezet, gecombineerd met de vrijzinnig-democratische traditie van D66-grondlegger Hans van Mierlo. In het *Historisch Nieuwsblad* van februari 2008 zei Pechtold: “Het vrijzinnig-democratische gedachtegoed staat voor een manier van denken, niet voor een uitgewerkte ideologie. Wij houden niet van -ismen en blauwdrukken, maar hebben een praktische, probleemoplossende instelling. Wij streven naar een zo groot mogelijke individuele vrijheid, waarbij we ons wel medeverantwoordelijk voelen voor het lot van de ander en de maatschappij.”¹⁰⁹ Ondanks de electorale hoogte- en dieptepunten, de leiderschapswisselingen en de

koersdiscussies die in de laatste tien jaar hebben plaatsgevonden, is deze kerngedachte voor D66 altijd centraal blijven staan, of het nu ging om democratische hervormingen en de relatie tussen de burger en overheid, om ethische vraagstukken zoals abortus, euthanasie en het homohuwelijk, of om zaken zoals vrije schoolkeuze, de scheiding van kerk en staat of het bevorderen van een 'leefvorm-neutraal' overheidsbeleid. De democraten zijn altijd van mening geweest dat niet de overheid de keuzes voor de burgers moet bepalen, maar dat de burger zelf in staat gesteld moet worden om zijn of haar keuzes te maken en hier ook zelf verantwoordelijkheid voor te dragen. Dit was de belangrijkste boodschap in het Appèl waarmee D66 zich in 1966 presenteerde en dat is het na 46 jaar nog steeds. Het electoraat dat D66 daarmee aanspreekt is nog altijd relatief beperkt. Maar na de zesde verkiezingsoverwinning op een rij is D66 een stabiele middenpartij en met ruim 23.000 leden is de partij groter dan ooit. Dat is een goede basis waarop de democraten verder kunnen bouwen.

Maar het is de vraag of het voldoende zal zijn om de stijgende lijn van de afgelopen jaren vast te houden. Zoals vaker met de ideeën van D66 het geval is geweest, zijn de hervormingen waar de democraten de laatste jaren voor pleiten door andere partijen overgenomen. En de vorming van 'Paars III zonder D66' maakt het er voor de democraten niet makkelijker op. Het nieuwe kabinet van VVD en PvdA voert onder meer op de woningmarkt, de arbeidsmarkt en in de zorg hervormingen door waar D66 jarenlang om heeft gevraagd. De democraten kunnen niet langer ageren tegen de stilstand, zoals Pechtold sinds 2006 heeft gedaan. Alleen daarom al zullen de democraten zich opnieuw moeten beraden op hun inhoudelijke agenda en hun boodschap voor de komende jaren. Het ligt voor de hand dat thema's waarop D66 zich van oudsher heeft geprofileerd, zoals de rechtsstaat, duurzaamheid en (medisch-)ethische onderwerpen, weer meer aandacht zullen krijgen. Naast de brede sociaal-liberale agenda ligt daar immers nog altijd het onderscheidende karakter van D66. Tegelijkertijd zullen de democraten moeten blijven inspelen op de veranderende omstandigheden en, met de lessen uit het verleden nog vers in het geheugen, tijdig moeten anticiperen op het toekomstig leiderschap. Al was het maar omdat de uitslag bij de laatste verkiezingen in het veranderlijke politieke landschap geen enkele garantie biedt voor de toekomst.

¹⁸⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 2010-2011, nr.13; Trouw, 26 oktober 2010

¹⁸⁹ NRC Handelsblad, 28 december 2010; Democraat, februari 2011

Noten hoofdstuk 8

¹ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 5 november 2011

² ‘Strategische prioriteiten 2010-2014 – Discussiedocument voor LB-vergadering 26 augustus 2010’, archief D66

³ Vergadering landelijk bestuur 26 augustus 2010, archief D66

⁴ ‘Strategische prioriteiten 2010-2014 – Discussiedocument voor LB-vergadering 26 augustus 2010’, archief D66; vergadering landelijk bestuur 26 augustus 2010, archief D66

⁵ ‘Plan van aanpak Reorganisatie D66, 27 april 2010, archief D66 “

⁶ Idem

⁷ Verslag bijeenkomst ‘werkgroep herstructurering vereniging’ 11 oktober 2010, archief D66

⁸ ‘Strategische prioriteiten 2010-2014 – Discussiedocument voor LB-vergadering 26 augustus 2010’, archief D66

⁹ Motie ‘Verbetering contacten LB & regio’s’ van de ARV Brabant, congres 7 november 2009

¹⁰ ‘Strategische prioriteiten 2010-2014 – Discussiedocument voor LB-vergadering 26 augustus 2010’, archief D66

¹¹ Idem

¹² Idem

¹³ Werkgroep herstructurering vereniging, 11 oktober 2010, archief D66

¹⁴ ‘Plan van aanpak Reorganisatie D66’, 27 april 2010, archief D66

¹⁵ Werkgroep herstructurering vereniging, 11 oktober 2010, archief D66

¹⁶ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 17 april 2010

¹⁷ ‘Plan van aanpak Reorganisatie D66’, 27 april 2010, archief D66

¹⁸ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012

¹⁹ Resolutie ‘Naar een (ver)bindende vereniging’, congres 93, 28 mei 2011

²⁰ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012

²¹ www.d66.nl, 7 oktober 2010

²² www.nos.nl, 2 februari 2010;

Trouw, 3 februari 2010; Trouw, 3 juni 2010; de Volkskrant, 21 september 2010

²³ de Volkskrant, 3 oktober 2010

²⁴ ‘Voorstel fondsenwerving’, 8 februari 2009, archief D66

²⁵ Vergadering Financiële Commissie 23 september 2008, archief D66

²⁶ Vergadering Financiële Commissie, 8 juli 2008, archief D66; vergadering landelijk bestuur 3 september 2008, archief D66

²⁷ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012

²⁸ Vergadering landelijk bestuur 16 juni 2010, archief D66

²⁹ ‘Voorstel fondsenwerving’, 8 februari 2009, archief D66; vergadering landelijk bestuur 11 februari 2009, archief D66

³⁰ Vergadering landelijk bestuur 27 mei 2009, archief D66

³¹ Vergadering landelijk bestuur 9 september 2009, archief D66

³² Vergadering landelijk bestuur 30 juni 2010, archief D66; Jaarrekening 2009, vastgesteld door congres C92, 6 november 2010

³³ Vergadering landelijk bestuur 17 maart 2010, archief D66

³⁴ Brief penningmeester Menno Witteveen aan afdelingen en regio’s, ongedateerd (eind september 2010), archief D66; ‘Begroting 2011’ t.b.v. congres C92, 6 november 2010; en ‘Voorstel afdrachtregeling regio’s en afdelingen 2011’ t.b.v. congres C92, 6 november 2010

- ³⁵ Vergadering landelijk bestuur 1 september 2010, archief D66; vergadering landelijk bestuur 22 september 2010, archief D66; Brief penningmeester Menno Witteveen aan afdelingen en regio's, ongedateerd (eind september 2010), archief D66; 'Voorstel afdrachtregeling regio's en afdelingen 2011' t.b.v. congres C92, 6 november 2010
- ³⁶ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ³⁷ Brief penningmeester Menno Witteveen aan afdelingen en regio's, ongedateerd (eind september 2010), archief D66; 'Voorstel voor de Afdrachtregeling regio's en afdelingen 2011 – Concept ter vaststelling door congres 92, 6 november 2010', archief D66
- ³⁸ AM 92.007, congres 92, 6 november 2010; vergadering landelijk bestuur 1 november 2010, archief D66
- ³⁹ Vergadering landelijk bestuur 24 november 2010, archief D66; vergadering landelijk bestuur 15 december 2010, archief D66
- ⁴⁰ Vergadering landelijk bestuur 1 september 2010, archief D66; Democraat, februari 2011
- ⁴¹ Vergadering landelijk bestuur 1 september 2010, archief D66
- ⁴² 'Voorstel fondsenwerving', 8 februari 2009, archief D66
- ⁴³ www.busclubd66.nl
- ⁴⁴ Idem
- ⁴⁵ Abel Herzberglezing Alexander Pechtold, 26 september 2010
- ⁴⁶ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 6 november 2010
- ⁴⁷ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 6 november 2010
- ⁴⁸ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 6 november 2010
- ⁴⁹ Idem
- ⁵⁰ Idem
- ⁵¹ Trouw, 2 april 2005
- ⁵² www.nieuwepartij.nl; Trouw, 1 december 2010
- ⁵³ Trouw, 20 december 2010
- ⁵⁴ Trouw, 8 november 2010
- ⁵⁵ NRC Handelsblad, 27 december 2010
- ⁵⁶ NRC Handelsblad, 28 december 2010
- ⁵⁷ NRC Handelsblad, 27 december 2010
- ⁵⁸ Vergadering landelijk bestuur 15 december 2010, archief D66
- ⁵⁹ Vergadering landelijk bestuur 1 november 2010, archief D66
- ⁶⁰ NRC Handelsblad, 28 december 2010
- ⁶¹ Idem
- ⁶² Vergadering landelijk bestuur 13 oktober 2010, archief D66
- ⁶³ Idem; vergadering landelijk bestuur 15 december 2010, archief D66
- ⁶⁴ De VVD wint licht (van 18,1 naar 19,6 procent), het CDA halveert bijna (van 25,0 naar 14,2 procent) en de PVV boekt met 12,4 procent een grote overwinning. De PvdA zakt licht (van 17,9 naar 17,3 procent), de SP valt terug van 14,8 naar 10,2 procent, GL stijgt licht (van 6,1 naar 6,3), de ChristenUnie verliest (van 5,5 naar 3,3 procent), de PvdD zakt van 2,4 naar 1,9 procent, de SGP van 2,4 naar 2,2 procent en de nieuwe partij 50Plus haalt 2,4 procent. De overige stemmen zijn voor regionale partijen.
- ⁶⁵ Vergadering landelijk bestuur 9 maart 2011, archief D66
- ⁶⁶ Interview Roger van Boxtel, 21 februari 2012
- ⁶⁷ Idem; interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ⁶⁸ www.d66.nl, 5 november 2010
- ⁶⁹ Democraat, februari 2011; Trouw, 6 november 2010
- ⁷⁰ de Volkskrant, 23 mei 2011
- ⁷¹ www.nu.nl, 15 oktober 2011
- ⁷² Congrestoespraak Alexander Pechtold, 28 mei 2011
- ⁷³ Idem
- ⁷⁴ Persbericht Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 20

- januari 2011; Persbericht Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 26 januari 2012
- ⁷⁵ de Volkskrant, 20 november 2011; de Volkskrant, 25 december 2011
- ⁷⁶ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 5 november 2011
- ⁷⁷ de Volkskrant, 19 april 2012; NRC Handelsblad, 19 april 2012
- ⁷⁸ de Volkskrant, 29 augustus 2012
- ⁷⁹ Congrestoespraak Ingrid van Engelsdorp, 5 november 2012
- ⁸⁰ 'Wijzigingsvoorstellen statute en huishoudelijk reglement', congresboek C95, 21 april 2012
- ⁸¹ 'Rapportage Commissie evaluatie samenstelling kandidatenlijsten', 13 maart 2012
- ⁸² AM 95.001, congresboek C85, 21 april 2012
- ⁸³ AOM 95.001, congresboek C85, 21 april 2012
- ⁸⁴ Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, nummer 80
- ⁸⁵ Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, nummer 82
- ⁸⁶ FD, 27 april 2012; de Volkskrant, 27 april 2012
- ⁸⁷ de Volkskrant, 27 april 2012
- ⁸⁸ Idem
- ⁸⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, nummer 82
- ⁹⁰ www.d66.nl, 6 juli 2012
- ⁹¹ 'En nu vooruit. Op weg naar een welvarende, duurzame toekomst', verkiezingsprogramma D66 voor de Tweede kamer 2012/2017
- ⁹² NRC Handelsblad, 11 mei 2012
- ⁹³ www.d66.nl, 11 augustus 2012
- ⁹⁴ Idem
- ⁹⁵ Vrij Nederland, 17 juli 2012
- ⁹⁶ Parool, 22 augustus 2012
- ⁹⁷ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 25 augustus 2012
- ⁹⁸ Buitenhof, 10 juni 2012
- ⁹⁹ Vrij Nederland, 17 juli 2012
- ¹⁰⁰ Alexander Pechtold tijdens festival Lowlands, 19 augustus 2012
- ¹⁰¹ www.nosnieuws.nl, 29 augustus 2012
- ¹⁰² Peiling De Hond d.d. 10 september 2012; Peiling Ipsos/Synovate d.d. 8 september 2012; Peiling TNS-NIPO d.d. 4 september 2012
- ¹⁰³ www.d66.nl, 10 september 2012
- ¹⁰⁴ Radio 1, 13 september 2012
- ¹⁰⁵ E-mailbrief aan de leden, 14 september 2012
- ¹⁰⁶ NOS Nieuws, 13 september 2012; de Volkskrant, 13 september 2012; De Telegraaf, 13 september 2012
- ¹⁰⁷ E-mailbrief aan de leden, 14 september 2012
- ¹⁰⁸ Trouw, 19 mei 2008
- ¹⁰⁹ Historisch Nieuwsblad, februari 2008